

Helfert, Vladimír

Osvícená Gota

In: Helfert, Vladimír. *Jiří Benda : příspěvek k problému české hudební emigrace. II. část. 1. díl, Gota, 1750-1774*. Brno: Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a národní osvěty, 1934, pp. [7]-58

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/118824>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

I.

OSVÍCENÁ GOTA.

Když se stal Jiří Benda začátkem května 1750 dvorním kapelníkem v Gotě, přišel do města, které v tehdejším Německu patřilo k předním ohniskům osvícenské kultury. Tímto městem se důrazně přihlásilo Durynsko v kulturním vývoji Německa, nikoliv po prvé a nikoliv naposledy, zem, která krajinnými půvaby a zvláště svým rozložitým durynským lesem, protkaným bystrými potoky a říčkami, tolik připomíná půvaby českých lesů. A Gota sama! Toto město, které ještě dnes vás rázem obestře kouzlem své pokojné intimity! Tradice tolerance, míru a plodné duševní spolupráce jako by stále sídlila v této bývalé residenci vévodství sasko-gotsko-altenburského. Je z těch míst, v nichž obyvatelé, ušetření prudkých a převratných otřesů, jaké přinášívá blízkost velkých kulturních center, mohou se s klidem a důvěrou obracet k vnitřnímu svému životu. Je z těch míst, která žijí na pokraji dvou možností. Jsou stejně vhodnou půdou jak maloměstského idylismu, do něhož je snadno může ukoľébat ona pokojná atmosféra, tak i čilého duševního života, jenž právě na základě míru a klidu se může nerušeně oddávat svým potřebám. Tato druhá možnost bývá u takových menších měst závislá na několika jednotlivcích, kteří dovedou kolem sebe vyvolat takový život.

A právě v době, kdy do Goty přišel náš Benda, setkaly se tam ony dvě podmínky čilého kulturního života: pokojná atmosféra, oživená iniciativou několika čilých duchů, kteří dovedli z malé residence vytvořit významné ohnisko kulturního života v Německu a zároveň i živnou půdu pro plodnou uměleckou atmosféru.

Kdo přišel do Goty z Berlína, jako náš Benda, našel tam kulturní ovzduší v mnohém podobné berlínskému. Byl to týž duch francouzského osvícenství, voltairovství a encyklopedismu, který panoval tu i tam. Co v této věci znamenal dvůr krále Fridricha II. pruského, to znamenal v Gotě dvůr knížete a vévody Fridricha III.

a zvláště jeho choti Luisy Doroty. Ona to byla, která z Goty vytvořila ohnisko francouzského osvícenství, nejvýznamnější v Německu hned po Berlínu a Postupimi. Ba možno říci, že Benda měl v Gotě možnost, aby toto osvícenské ovzduší prožíval intensivněji, neboť jednak jako dvorní kapelník stál dvornímu životu blíže nežli v Berlíně, kde byl pouhým druhým houslistou ve dvorní kapele, jednak ona atmosféra osvícenství byla v malé Gotě daleko soustředěnější a tedy i intensivnější a při tom intimnější nežli u královského dvora Fridrichova.

Gota jako sídelní město knížectví měla nedlouhou tradici. Teprve za třicetileté války, na základě dědické smlouvy z 13. února 1640, učinil Ernst I. Pobožný (1640—1674) z Goty sídelní město knížectví sasko-gotského. Proto také dal postavit nový zámek na pahorku, jenž se vypínal nad městem směrem severozápadním, a na němž byl dříve hrad Grimmenstein. Stavba začata 1643 a dokončena 1654; účastnili se jí němečtí stavitelé z nedalekého Erfurtu, Výmaru a z Breisachu, němečtí sochaři a malíři¹. Založená ve velkých, barokních rozměrech, znamená zajímavé spojení tehdejší barokní snahy po monumentalitě s přísnou orthodoxností luterismu. Je to typický německý barok, působící dosud svou ponurou strohostí na rozdíl od baroka románského, slavnostně vzrušeného. Tento zámek, nazvaný Friedenstein, stává se odtud střediskem duševního života v nově utvořeném knížectví.

Pro tuto kulturu je příznačný rys, jenž se udržuje v ní od začátku a má význam i pro dobu Bendovu. Již za prvního nástupce Ernstova Fridricha I. (1674—1691) ukazují se zde zřejmé sympatie k Francii. Toto duševní spojení francouzsko-gotské ustaluje se pak v tradici, která se stává pro kulturní poměry gotské nejvýznačnejším znakem. Zprvu byl poměr k francouzské kultuře více vnějškový, omezuje se — jak ostatně bylo v té době v německých zemích běžné — na napodobení zevního lesku francouzského dvora. Za dalšího knížete gotského a altenburského Fridricha II. (1691—1732) dochází k hlubším vztahům k Francii. Tehdy bylo navázáno politické spojenectví s Ludvíkem XIV., když se byl vytvořil 1700 spolek německých knížat proti Leopoldovi I. ve věci kurfiřtského hlasu hannoverského. Frankofilský Fridrich II. byl sice přinucen 1702 vzdát se tohoto spojenectví a odvolat vojenskou pomoc šesti tisíc mužů

francouzskému králi, avšak tím sympatie k Francii a její kultuře v Gotě nijak neutrpěly. Naopak, frankofilská tradice od té doby trvá v zesílené míře dále, takže Gota je už od začátku 18. století kulturně orientována francouzsky a nikoliv italsky, jak by se v této době vrcholné expanse italského baroka dalo spíše očekávat. Odtud se Gota stává významným útočištěm francouzské kultury v Německu. Že Fridrichovi II. záleželo na tom, aby tento kulturní směr se udržel v Gotě i za jeho nástupce, o tom svědčí výchova, kterou dal svému synu Fridrichovi III. Podle zvyku, jenž se od sklonku 17. stol. všeobecně ujal v panovnických a šlechtických rodinách, poslán byl tento princ s mladším bratrem Vilémem r. 1718 do ciziny za vzděláním. Tehdy vedla cesta přes obvyklou Ženevu nejprve do Itálie (Milán, Benátky, Řím, Neapol, Florencie, Parma, Turin) a odtud hned do Paříže, kde pobyl téměř celý rok. Po dvou letech (1722) se vypravil do Paříže znovu, aby odtud navštívil Londýn, Haag, Amsterdam, Utrecht, Stokholm, Upsalu a Kodaň.

Když pak Fridrich III. se ujal vlády nad svým vévodstvím (1732—1772), trvaly sympatie k francouzské kultuře, v Gotě tehdy již tradiční, ve zvýšené míře. Je to doba, kdy ve Francii na sebe naráží dvojí kulturní proud. Jednak francouzský barok, jenž se tehdy ještě stále udržuje při životě, třebaš jeho nejmocnější ochránce Ludvík XIV. je již po smrti, jednak nový duch francouzského osvícenství. Záleželo tedy na tom, ke kterému z těchto dvou proudů se přikloní gotský dvůr. Že by se byl sám Fridrich III. stal přesvědčeným přívržencem francouzského osvícenství, nutno více nežli pochybovat. Ve své osobnosti neměl dispozice k tomu, aby mohl pochopit myšlenkové hnutí, které přinášelo jádro příštích převratných událostí politických. Byl typem toho, čemu se říká „dobrý panovník“; dobrák, staral se — aspoň poctivě myslil, že se stará — o tělesné i duševní blaho svých poddaných, ale nebyl vyhraněnou osobností, neměl bystrého, vše včas prohlédajícího ducha. To, co o něm napsala vévodkyně orleánská, když jako princ navštívil na své studijní cestě Paříž — „není hezký ani šeredný, málo mluví a ne právě špatně, je jistě nejhodnější dítě na světě, ale ani vařený, ani pečený, je pln dobrých úmyslů, ale k smrti nudný“ — to platí o něm i jako o dospělém muži³. Ostatně s touto jeho nerozhodností a s tím nedostatkem vlastního úsudku se ještě setkáme. Ne,

tento panovník by nebyl nikdy dovedl vytvořit kolem sebe ohnisko tehdy nové osvícenské kultury.

Že se však přece za něho Gota stává tak významným sídlem osvícenského ruchu, stalo se zásluhou jeho choti, vévodkyně Luisy Doroty.

Její význam v dějinách osvícenství v Německu je dnes dobře znám. Její korespondence s Fridrichem II. pruským a zvláště s Voltairem, styky s předními encyklopedisty francouzskými a s Melchiorem Jakubem Grimmem, původcem slavné *Correspondence littéraire*, činí z ní význačnou postavu v kulturních dějinách německých této doby. Ona to byla, která dovedla vtisknout gotskému dvoru ráz vynikajícího ohniska francouzského osvícenství. Její zásluhou tehdy Gota pronikavě zasahuje do vývoje německé kultury, předstihujíc v tomto durynský Výmar.

Je ovšem třeba zde dobře rozeznávat a nedat se mylit dosa-
vadní literaturou, jednající o osobě Luisy Doroty³. Jisto je tolik, že Luisa Dorota kolem sebe seskupila dvůr, jenž měl nejživější zájem na novém tehdejší směru francouzského osvícenství. Po té stránce možno mluvit o době Luisy Doroty v dějinách duševní kultury gotské, neboť bez ní by Gota byla kulturně bezvýznamnou residencí. Ale tento fakt nebrání na druhé straně si uvědomit jednak to, že toto osvícenství dvora Luisina mělo v sobě mnoho povrchového diletantismu — jak ostatně bylo pochopitelné při tomto osvícenství „shora“, neboť osvícenství důsledně promyšlené vedlo nutně k negaci těch vládních systémů, jež byly založeny na principu historického práva a nábožensky na zjevení. Jednak osoba Luisina je zde, jako bývá často u panovnických hlav, představitelem a výslednicí jiných sil, které dávají směr. Touto iniciativní silou v Gotě byla především paní Juliana Franciska Buchwaldová, nejvyšší hofmistryně vévodkyně a její nejmilejší a intimní přítelkyně. Tak, jako osvícenství v Gotě je nemyslitelné bez Luisy Doroty, tak zase Luisino osvícenství je nemyslitelné bez paní Buchwaldové. Tento její význam dosud není plně oceněn, neboť zájem příliš jednostranně na sebe strhovala Luisa Dorota⁴.

Podle zpráv, které jsou zachovány o této nevšední paní, byla tato dvorní dáma podivuhodným zjevem. Byla z těch bytostí, které plnými rukama rozdávají dary svého ducha, aniž při tom čekají

na uznání. Byla z těch oddaných a věrných duší, které dovedou zcela ustoupit do ústraní, aby tím více obohatily svými dary toho, jehož milují. Paní Buchwaldová a Luisa Dorota — toť krásný obraz věrného přátelství. V něm přijímající byla vévodkyně a štědrě rozdávatelkou byla hofmistryně. Paní Buchwaldové přísluší zásluha, že Luisa Dorota se stala již od svého mládí nadšenou, třebaš nekritickou obdivovatelkou francouzského osvícenství. Neboť paní Buchwaldová — dívčím jménem Juliana Francisca von Neuenstein — měla v sobě francouzskou krev. Její matka byla Francouzka a otec Alसान, sama pak se narodila v Paříži a vyrostla na pofrancouzštělém dvoře stuttgartském, kde její výchova byla vedena zcela ve francouzském duchu. Paní Buchwaldová byla rodem, citěním a temperamentem čistá Francouzka, která dovedla okouzlovat francouzským espretem a francouzskou letorou. Její mateřská řeč zůstala vždy francouzština. Francouzská literatura pak tvořila hlavní a dlouho jediný předmět jejího zájmu. Z ní pak nejvíce ji zaujal Voltaire, jehož zbožňovala. Ze zajetí voltairianismu se již nedostala. Při tom vynikala čistě francouzskou taktností ve společenském styku, kterou dovedla spojovat s bystrou pohotovostí⁵. Je proto pochopitelné, že takový čilý, inteligentní duch a při tom tak nenáročný a společensky tolerantní musel mít hluboký vliv na mladou čtrnáctiletou princeznu, když 1724 k ní přišla do Koburku jako dvorní dáma, aby brzy s ní uzavřela trvalé, věrné přátelství. To, čím se stala Luisa Dorota, bylo zásluhou jediné paní Buchwaldové. Z ní nassála příští vévodkyně onoho svěžího ducha francouzského a z ní také čerpala stále posilu v tomto směru. Vévodkyně to také uznávala, jak svědčí její dopis ze 7. října 1751, kde m. j. píše: „Je vous doit infiniment, Madame, car c'est par vous que vaux si je vaux quelque chose. Votre amitié fait le profit de mon mérit et vous êtes le mobile et le soutien de ma vertu. Que ne puis je vous temoigner toute ma gratitude!“⁶ Nebyla to pouhá zdvořilostní lichotka, jestliže Voltaire ji nazval — narážeje na její hofmistrovské postavení — „Grande maitrise de Gotha et des coeurs plus grande maitrise“, a jindy zase „Madame de Sévigné de la Thuringe“⁷. Mluvíme-li tedy o době Luisy Doroty v kulturním vývoji Goty, máme tím zároveň na mysli, že to je také a nikoliv v poslední míře doba paní Buchwaldové.

Osvícenství gotského dvora prošlo dvojím vývojem. Nejprve to byla doba naivního osvícenského diletantismu, kdy vévodkyně přijímala z nového ducha osvícenského především tu zevní stránku, která se nejpohodlněji podávala. Byl to nový životní optimism, jímž byl naplněn tento věk osvícenského racionalismu. V Německu jeho hlasatelem byl Leibniz se svým kosmickým optimismem a jeho popularisující tlumočnick Wolf. Pro vévodkyni také skutečně filosofie leibnizo-wolfovská tvořila základ jejího osvícenského uvědomění. Tento osvícenský optimism chápal zprvu vévodkyně hodně povrchně a naivně. Obklopit se životní bezstarostností a radostí, veselou dvorskou společností, kde by panoval vtip, bystrá společenská zábava a veselí třebaš i trochu nevybíravé a vždy bujné. Tato fáze osvícenství v Gotě spadá však do doby před r. 1750. Jejím nejvýmluvnějším svědkem je t. zv. řád eremitů, zvaný „l'ordre des Hermites de bonne humeur“, založený 1739. Jeho heslem bylo *Vive la joie*. Byla to dvorská společnost kolem vévodkyně, která se scházela v „poustevnícké chatě“ v zámeckém parku Friedenswerthu a tam, prostá dvorské ceremonie, se oddávala svému veselí⁸. Nezabývali bychom se ani touto bezvýznamnou epizodou gotského dvorského života, kdyby nebyla tak příznačná pro onen první, naivní stupeň osvícenského diletantismu. Je zároveň dokladem toho, kterak v době rozvoje zednářství tehdejší společnost s oblibou se sdružovala v obdobné kroužky. Ale i při oné naivní povrchnosti přinesl tento stupeň pro potomní gotskou vzdělanost něco cenného. Byla to vyspělejší společenská kultura, která předtím chyběla gotskému dvoru, podobně jako většině tehdejších německých dvorů. Stará těžkopádnost ustupuje bystrému espritu. Ten trudný obraz, který se tají za slovy vévodkyně orleánské Charlotty o ovzduší gotského dvora za Fridricha II., je nyní nemyslitelný. Svěží a bystrý duch osvícenství zavanul do ponurých místností Friedensteinu a pročistil tamní zatuchlou a těžkou atmosféru. A i když zatím to bylo jen na povrchu, přece tím byla připravena půda pro další⁹.

Druhý stupeň gotského osvícenství se ohlašuje na začátku let padesátých, tedy v době, kdy náš Benda již je v Gotě¹⁰. Je proti prvnímu stupni uvědomělejší a proto ideově prohloubenější. Tehdy se vévodkyně poznává osobně nebo aspoň koresponduje s předními representanty francouzského osvícenství, dochází

k čilé výměně myšlenek a tento nový duch již Gotu neopouští za života Luisy Doroty. Leibniz s Wolfem nejsou sice vytlačeni, ale doplnění novými myšlenkovými proudy, zvláště Voltairem. A právě v této době začíná působit v Gotě Jiří Benda.

Druhý stupeň gotského osvícenství je především charakterisován voltairovstvím gotského dvora, jež se nejvýrazněji obrází v korespondenci mezi Voltairem a Luisou Dorotou¹¹.

Již fakt tohoto přátelství je výmluvný. Osobně se seznámili až v dubnu 1753, kdy Voltaire, ujížděje po roztržce s Fridrichem II. z Berlína, zastavil se v Gotě a byl tam u dvora neobyčejně přátelsky přijat. Předtím byly u gotského dvora dobře známy jeho spisy, zvláště Henriada, a toto literární voltairovství bylo nepochybně především dílem paní Buchwaldové, nehledě k tomu, že u dvorů, nakloněných osvícenství, se stávalo módou, hlavně vlivem postupimského dvora. Tam také se setkala Luisa Dorota po prvé s Voltairem, pravděpodobně r. 1743, ale tehdy to bylo ještě konvenční setkání u královského dvora¹². K bližšímu osobnímu vztahu mezi Luisou Dorotou a Voltairem tehdy ještě nedošlo, a vyměnila-li vévodkyně s ním od r. 1751 několik dopisů, bylo to se strany Voltairovy více ze zdvořilosti nežli z nějakého bližšího zájmu o vévodkyni¹³. Ale věc nabyla jiné povahy, když Voltaire, ujížděje z Berlína, se zastavil v Gotě 21. dubna 1753. Tehdy tam onemocněl, Luisa Dorota se ho ujala, dala dopravit na zámek, obklopila jej všemožnou péčí a pozorností a Voltaire, uzdraviv se, našel tam osvícenský kruh, v němž se cítil zcela doma. Paní Buchwaldová a vévodkyně, tyto nadšené, nekritické ctitelky Voltairovy, dovedly jistě pobyt Voltairův v Gotě příjemnit jak jen bylo možno. Teprve 25. května opustil Voltaire Gotu, a hned nato ve Frankfurtu n. M. ucítil na sobě pronásledující moc krále Fridricha II. Od té doby voltairiánství gotského dvora bylo tak pevné, že Voltaire se nyní stává největší autoritou kruhu Luisy Doroty. Od té doby její dvůr žije ve znamení Voltairově¹⁴.

Voltaire byl také za toto přijetí v době pro něho jistě těžké nesmírně vděčen a vzpomíná ho téměř v každém dopise vévodkyni. A i když mnoho z jeho projevů odečteme na účet jeho dvornosti a stylistické obratnosti, přece jenom jeho slova prozrazují, jak se cítil šťasten v tomto klidném zátiší, kde našel tolik láskyplného

a obdivného přijetí. Ve svých dopisech vévodkyni co chvíli vzpomíná na Gotu a touží po ní. „Mon coeur n'apartienne qu'à Gotha. Que j'ai mal fait, Madame, de quitter cet asyle de la vertu, de la générosité, de l'esprit, de la paix, des agréments!“ (27. února 1754.) Vrátiv se nemocen z lázni Plombières, vzpomíná: „c'est à Gotha que j'ai passé les plus beaux de mes jours“ (4. října 1754). Když jej Fridrich II. pruský pozval do Berlína na operu Merope, k níž sám napsal libreto podle Voltairovy tragedie, povzdychl si Voltaire: „j'aimerais bien mieux venir entendre Votre Altesse à Gotha, jouir des charmes de sa conversation“ (9. března 1756). Na začátku sedmileté války, dokud Gota byla ještě uchráněna válečných událostí, vzpomíná v dopise, v němž vyslovuje hrůzu nad zbytečnými obětmi, na mír, jímž byl v Gotě obklopen: „Conservez, Madame, la paix de vos états, comme vous conservez celle de l'âme. Je suis toujours dans cet ermitage si précieux pour moi, puisqu'il'a été habité par un prince dont le souvenir m'est si cher. Je serai attaché pour jamais à cette auguste famille. Je m'intéresse bien plus à Gotha qu'à Pirna“ (22. října 1756)¹⁵. Později, když válka doléhala veškerou tíhou na střední Evropu, a když i v Gotě pocítili její následky, vyměňuje si Voltaire s vévodkyní dopisy, v nichž z nářků nad nelidskostí války se stále vynořuje vzpomínka na Gotu. „Mon coeur est toujours plein de Gotha,“ píše 6. září 1758. Jen na něco nerad vzpomíná tehdy stále churavící Voltaire: na chladné podnebí, které symbolisuje durynským lesem a rád klade do antithese intimní teplo Luisina dvora a ostrý vítr z durynského lesa. Ale i z takových slov je zřejmý dojem, jež si odnesl z Goty, prozářené sluncem osvícenství¹⁶.

Teprve od Voltairova pobytu v Gotě možno mluvit o přátelství mezi ním a vévodkyní. To je zřejmo hned z prvního dopisu, který píše Voltaire po odjezdu z Goty. Kdežto dřívější dopisy byly diktovány pouhou obřadnou zdvořilostí, prozrazuje tento dopis z 28. května 1753 přátelský poměr uzavřený v Gotě, třeba se tak děje slovy poněkud nadnesenými¹⁷. Dopisy pak, které následují, jsou plny vrocích vzpomínek na pobyt u vévodkyně a ukazují, že styk s vévodkyní a paní Buchwaldovou přinesl Voltairovi skutečně mnoho krásných chvil a dal základ k trvalému přátelství¹⁸. Ale nejsou to pouze stylisticky dvorná a lichotivá slova vděčných vzpomínek na



Gotha r. 1690.

(Lept Vil. Richtera ve vévodském museu v Gotě.)

pobyt v Gotě, z nichž soudíme o jeho přátelství k vévodkyni. Voltaire dovedl uhodit i na hlubší tón, z něhož se ozývá i opravdový cit s lidským osudem Luisiným. Když totiž vévodkyni zemřel syn Fridrich (9. června 1756) v mladém věku 21 let, poslal jí Voltaire 26. června dopis, plný srdečné a prostě vyjádřené účasti. V dalších dopisech se pak vrací k této těžké ráně Luisině a tehdy se nejlépe ukázalo, že toto přátelství nebylo pouhý literární flirt, nýbrž že bylo založeno na hlubším vzájemném porozumění¹⁹. Také Luisina odpověď je pro tento poměr příznačná: touží po rozhovoru s Voltairem, neboť v tom by našla pravou útěchu. A Voltaire také v dalších listech se jemnou a taktní rukou dotýká této nezhojené bolesti své přítelkyně, když v uvedeném již listě vzpomíná na Gotu, jemu tak milou proto, že tam žil zemřelý princ a ještě 30. července píše vřelou vzpomínku na něho²⁰.

Vévodkyně pak osvědčila opravdovost tohoto přátelství mimo jiné tehdy, když se pokusila o smír mezi Voltairem a králem Fridrichem II. Otevřenost, s níž o svém poměru ke králi psal Voltaire vévodkyni, byla možná jen při osvědčeném přátelství²¹.

Toto přátelství bylo podrobena několikeré zkoušce. Především se Luisa Dorota ocitla tak trochu mezi dvěma mlýnskými kameny. Při jejím opravdovém přátelství a upřímném obdivu k pruskému Fridrichovi II. nemohlo jí býti lhostejno, jestliže druhý její slavný přítel byl týměž Fridrichem stíhán, jak ukázala známá příhoda ve Frankfurtu n. M. v létě 1753. Ale právě tehdy osvědčila vévodkyně pevnost svého přátelství k Voltairovi tím, že v listopadu 1753 se pokusila o smír mezi ním a Fridrichem II. prostřednictvím hraběte G. A. Gottera, ovšem marně²². Brzy nato, začátkem února 1754, chtěla vévodkyně dát Voltairovi důkaz své vděčnosti za to, že jí věnoval *Annales de l'empire* a nabídla mu dar 1000 tolarů²³. Tehdy však Voltaire ukázal nezištnost tohoto svého přátelství; odmítl nabídku, která byla myšlena s úmyslem nejslechetnějším. Radost, kterou své přítelkyni způsobil svým věnováním, je pro něho nejcennější odměna²⁴. Jindy bylo toto přátelství ohroženo nedlouho před smrtí Luisy Doroty, když vypukla bezvýznamná aféra pana La Beaumella, do níž byla také zatažena Luisa Dorota²⁵. Tehdy Voltaire vystoupil ostře proti La Beaumellovi, ale vévodkyně ho důtklivě žádala, aby si aféry nevěšmal. Učinila to slovy, v nichž mezi řádky je sice lehká

výčitka malichernosti, ale která přes to prozrazují její vysoké mínění o Voltairovi²⁶. Ale Voltaire stál na svém. Tehdy však nemohlo toto malé nedorozumění mít vliv na přátelství Luisino, neboť vévodkyně byla již beznadějně nemocna a brzy nato zemřela. Poslední čtyři dopisy, které jí poslal Voltaire v této věci, zůstaly již bez odpovědi.

Za toto přátelství byl Voltaire vždy vděčný a ukázal to také činem. Za sedmileté války, na jaře 1758, dostala se vévodská rodina do finanční tísně, zvláště vlivem své pruskofilské politiky. Tehdy Voltaire, vyzorovav z Luisiných dopisů tuto obtížnou situaci, nabídl se, že zprostředkuje půjčku, a také vyjednal u ženevského finančníka La Bata de Grandcoeur půjčku 50 tisíc dolarů na 6 procent²⁷.

Zájmový okruh této korespondence se týká jednak literárních prací Voltairových, jednak důležitých událostí rázu politického a kulturního. V těchto zájmech je iniciativní téměř výlučně Voltaire, kdežto vévodkyně zde vystupuje spíše v úloze obdivovatelky, ba možno říci i vděčné žačky, přijímající často s naivním obdivem každé nové dílo a každé slovo svého zbožňovaného mistra. Voltaire posílá své přítelkyni své nové spisy i příležitostné básně a vévodkyně, vždy nadšeně děkujíc, sděluje mu své dojmy z četby. Není ovšem možno zde vypočítávat všechno to, co Voltaire posílal vévodkyni a o čem tato mu psávala. Stačí říci, že byla vždy přesně informována o nových spisech Voltairových v těchto letech přátelství s vůdcem francouzského osvícenství (1753—1767). Alespoň o dvou je třeba se zmíniti, neboť mají blízký vztah ke Gotě. První je *Poème sur la religion naturelle*. Voltaire začal ji psát v Berlíně, ale dokončil za svého pobytu v Gotě. Měl původně v úmyslu ji věnovat vévodkyni, ale nedopatřením k tomu nedošlo²⁸. Důležitější je vznik Voltairových *Annales de l'empire*. Toto své historické dílo napsal Voltaire na přímý podnět Luisy Doroty a začal na něm pracovat v Gotě. Proto také pohlížel vždy na toto své dílo jako na něco, co bylo poutem mezi ním a gotským dvorem. Ve svých dopisech se často v tomto smyslu vyjadřuje a s vděčností uznává podnět, jež mu dala vévodkyně²⁹. Když byl odmítl dar 1000 tolarů, odůvodnil to také tím, že je sám dlužníkem: „Non, vous ne pouvez ignorer, Madame, le plaisir que j'ai eu de faire un ouvrage que Votre Altesse sérén. a cru pouvoir être utile. Elle m'a permis l'embellir de son nom; il a été commencé dans son palais.”³⁰ Vévodkyně dostala

první výtisky prvního svazku začátkem ledna 1754 a v březnu druhý svazek. Byly přijaty Luisiným dvorem s pochopitelným nadšením³¹.

V myšlenkové atmosféře této korespondence se odrážejí tehdejší snahy Voltairovy. Tato léta jsou pro život a působení Voltairovo zvláště významná. Tehdy dosáhl úplné nezávislosti, osvobodiv se od svých dvorských zálib, jimiž byl dosud poután ve svých projevech. Právě tehdy, opustiv Berlín a proživ čtyři léta bloudění, zakotvil 1758 trvale ve Švýcarsku, získav dvě panství Tournay a Ferney a od r. 1760 se trvale usídlil ve Ferney. Od této doby se začíná vrcholná a svobodná literární a veřejná činnost tohoto „patriarchy z Ferney“. Z jeho životopisů je dobře známa tato jeho činnost; kterak tehdy svými spisy a ještě více svou energickou, neústupnou a podivuhodně vervnou akcí zasahoval do drobných veřejných událostí, v nichž spatřoval potlačování lidských práv, fanatism, pověru a náboženskou nesnášenlivost. Právě tehdy se stává tento „starý Švýcar“ tak mladistvě činorodým apoštolem osvícenství a vlády jasného rozumu, ochráncem utlačovaných, pomocníkem ubohých. Záměrný elán jeho nemilosrdného pera žene útokem proti základům křesťanství, hlavně katolicismu, spatřuje v něm nejvlastnější příčinu všech pověr, nesnášenlivosti a nelidského pronásledování. Tehdy vede slovem i činem boj proti bezpráví a fanatismu, hlásaje náboženskou svobodu, zmírnění kruté kriminální praxe a respektování lidských práv. Tak se stává tehdy Voltaire hlavou volné obce osvícenské, která se pod jeho jménem tvořila v Evropě, aby dopomáhala k vládě jasnému rozumu a ničila fanatism a šířila smysl pro lidská práva.

Luisa Dorota byla účastna této obce a svou korespondencí byla ve stálém styku s těmito Voltairovými snahami. Již 1751, tedy ještě před začátkem pravidelné korespondence s Voltairem, sděluje mu v dopise, jak je nadšena jeho Henriadou a Zairou³², tedy díly, v nichž se proti potlačování náboženské svobody staví myšlenka tolerance, vzdělání a rozumového osvícenství (Henriada) a v nichž štěstí, jež dává příroda, se staví proti zjevenému náboženství. Tím více se jeví vliv Voltairových myšlenek v době pravidelného písemného styku s vévodkyní. Je to zvláště požadavek tolerance, svobody, pravdy a humanity, v němž si oba přátelé rozuměli a v tom se jeví Luisa Dorota jako vnímavá žačka Voltairova.

Po této stránce je pro tuto názorovou atmosféru kolem Luisy

Doroty zvláště příznačný vznik Voltairových *Annales de l'empire* na přímý podnět vévodkyně a ta okolnost, že Voltaire toto dílo jí věnoval. *Annales* totiž jsou založeny na rozhodném odporu proti nesvobodě, zvláště náboženské, proti fanatismu a proti papežství. Odsuzující papežskou politiku Karla Vel., násilnosti křížáckých výprav, upalování kacířů, odhalující pověry legend a pověstí, stavíce proti despotismu německých vládařů politické svobody anglické Magna charta, bojují tím za zásady tolerance, humanity, svobody a rozumové kritiky. Uvážíme-li pak, že toto dílo bylo začato v Gotě za stálých rozmluv s Luisou Dorotou a paní Buchwaldovou, pak zároveň se stává dokumentem těch názorů, které tehdy panovaly na Luisině dvoře.

Protiinkviční *Sermon du rabbin Akib*, jež posílá Luise, doprovází 24. prosince 1761 těmito slovy: „Si vous étiez reine de Portugal, je ne prendrais pas cette liberté; mais une duchesse de Saxe philosophe peut très-bien lire le Sermon d'un rabbin, sans scandale.“ Je to doba, kdy vedl Voltaire památné boje za spravedlnost, ohroženou náboženským fanatismem a pověrou, obhajuje svými plamennými protesty a brožurami některé oběti rozeštvané nesnášenlivosti a nelidskosti. První takový známý případ se týkal rodiny Calasů. Voltaire, do hloubi duše roztrpčen nespravedlivým a surovým postupem francouzské justice, která ve jménu náboženství se dala strhnouti k justiční vraždě, píše o tom m. j. také Luise Dorotě a ta na znamení soublasu s Voltaiрем mu posílá peněžitý obnos na podporu pronásledované rodiny³³. A když Voltaire vydal při příležitosti tohoto případu svůj slavný spis *Traité sur la tolerance* a věnoval exemplář své přítelkyni do Goty, doprovodil jej dopisem, v němž píše, že posílá pojednání někomu, „qui aime la tolerance et la vérité. Il faut bien, sans doute, que la tolérance soit bonne à quelque chose, puisque la persécution n'a rempli la terre que d'hypocrisie, d'horreur et de carnage“³⁴. Vévodkyně pak děkuje 8. prosince za spisek dopisem, který je novým dokladem takřka dětinné úcty a oddanosti žáčky k obdivovanému mistru. Když pak se neúnavnému úsilí Voltairovu podařilo prosadit revisi procesu a právní rehabilitaci rodiny Calasů, neváhal to s radostí opět sdělití vévodkyni³⁵. Brzy po tom se Voltaire ujal jiné pronásledované rodiny Sirvensů. Luisa Dorota byla opět mezi těmi osvícenými hlavami, na něž se

Voltaire s úspěchem obrátil, aby poskytli pomoc těmto novým obětem náboženského fanatismu³⁶. Třetí případ osmnáctiletého de la Barrea, jenž byl bezdůvodně odsouzen k umučení (vytržení jazyku, stětí a upálení) naplnil Voltaira spravedlivým rozhořčením, které sděloval také vévodkyni v dopisech, kde znovu horlí proti pověrám a kruté justici³⁷.

S tímto společným odporem proti potlačování přirozených práv lidských, proti náboženské nesnášenlivosti a proti pověrám, a s tímto společným voláním po toleranci a po humanitě souvisí zároveň společné stanovisko k tehdejším válečným událostem. Sedmiletá válka naplňuje oba odporem a vyvolává stále větší touhu po míru. Ale byl zde přece jen malý rozdíl mezi oběma přáteli. Válka se jeví Voltairovi jako nesmyslné potírání zdravého rozumu a lidských práv na život. Luisa Dorota v této věci neměla tak určitého zásadně odmítavého stanoviska. Theoreticky sdílela sice Voltairův zásadní odpor proti válce, ale prakticky příliš podléhala politickým poměrům. Její země byla s počátku spojencem krále Fridricha II., ona sama byla jeho ctitelkou. Tak její pacifismus se dostává do nutné kolise s jejím obdivem pro původce této války. Byla to jedna z těch četných kolisí, k nimž nutně přicházely korunované hlavy, přístupné osvícenským zásadám. Naproti tomu Voltaire byl v této době již dávno vyléčen ze svého fridericiánského zaujetí a pohlízel kriticky se stanoviska svého přímočarého pacifismu na svého bývalého přítele a nijak se s tím neskrýval před vévodkyní. Neopominul ve svých dopisech šlehnout po Fridrichu II. svou ironií, kdykoli se mu naskytla příležitost, aby ukázal na jeho „válečnou“ humanitu³⁸. Zvláště s nemilosrdnou ironií a rozhořčením píše Voltaire o veršované smuteční řeči, kterou napsal Fridrich II. na smrt vratislavského ševce Jakuba Reinharda. V několika dopisech vévodkyni vytýká tento čin pruskému králi jako malichernost a nedostatek lidského citu: uprostřed válečného vraždění se zabývat takovými titěrnými zábavami! A v dopise z 22. května 1759 posílá vévodkyni na její žádost výtah z této řeči s komentářem, který je mistrným dílem Voltairovy sžíravé ironie³⁹. Takovými dopisy Voltaire krásně ukazuje, že svůj boj pro humanitu a pacifismus myslel doopravdy a že tyto zásady hluboce prožíval. Vévodkyně sice s počátku v této věci podléhala duchu Voltairovu⁴⁰, ale na takové ostré výroky

svého přítele přece jen nereagovala a nakonec u ní zvítězil obdiv pro pruského krále. Ale i při tomto různém stanovisku se přece jen oba sešli ve společné touze po míru, třebaš u Voltaira měla hlubší základ nežli u vévodkyně. Že Voltaire dobře viděl do událostí, prozrazuje jeho dopis z ledna 1762, v němž píše, že při začátku války předvídal její trvání nejméně na sedm let. Pozdější události mu daly zcela za pravdu⁴¹. Jeho stanovisko proti válce je uvědomělé a plyne z celého jeho tehdejšího zaujetí pro humanitu, svobodu a lidská práva. S tímto názorem se svěřuje vévodkyni. Proto jej dráždí, když vidí ve svém okolí něco, co uráží tehdejší jeho rozjitřený cit pro svobodu a lidská práva⁴². Jemu jde o nesmyslné lidské oběti, lhostejno na které válčící straně. Naproti tomu Luisin pacifismus je diktován prospěchem vlastní země, není tedy tak uvědomělý jako Voltairův. Touží po míru, aby její země byla zbavena válečného nebezpečí a aby mohla se v klidu věnovat svým zálibám⁴³. Ale i při těchto značných názorových rozdílech se oba přátelé sešli v usilovné snaze o mír. A dali jí také najevo svou tajnou intervencí mírovou, třebaš neúspěšnou, kterou podnikli 1759 u krále Fridricha II. a u vévody de Choiseul⁴⁴.

Rys osvícenského diletantismu Luisy Doroty, patrný v tomto poměru k válce, ukazuje se rovněž v otázce náboženského přesvědčení. Oba přátelé zde spojovala zásada tolerance a svobody náboženského přesvědčení. Na této základně se oba mohli dobře shodnouti, i když jinak mezi nimi byl v této věci značný rozdíl. Vévodkyně vyrostla ve svých náboženských názorech z filosofie Wolfovy, tedy i z modifikované Leibnizovy. Již 1738 považoval sám Wolf gotský dvůr Luisy Doroty za přední útočiště své filosofie⁴⁵. Nežli se osobně poznala s Voltairem, byl Wolf hlavní a takřka jedinou autoritou duševního života kolem vévodkyně. Odtud přejala pevnou víru v prozřetelnost boží a v kosmický optimismus Leibnizův. Její protestantská výchova, posílená touto filosofií, utvrdila v ní víru ve zjevené náboženství a v dogmata. Nesouhlasila s atheismem a v této věci se mohla vždy shodnout s Voltairem; ale nestačil jí ani osvícenský deismus Voltairův⁴⁶. Nedovedla učinit ve svém přesvědčení ten krok, který učinil Voltaire nebo dokonce Helvétius. A naopak Voltairovy zásady náboženské se nemohly shodnout s tímto orthodoxním přesvědčením. Vzájemná jich korespondence osvětluje tuto stránku

zvláště výrazně. Z té doby zvláště dvě události se staly zkušebním kamenem víry o boží prozřetelnosti. Bylo to zemětřesení v Lisabonu v prosinci 1755 a útrapy sedmileté války. Když Voltaire poslal vévodkyni svůj *Poème sur la destruction de Lisbonne*, děkuje mu Luisa Dorota za živý obraz katastrofy, ale postrádá tam jednu věc: „c'est les voies de la Divine et Sage Providence retablies et décelées“. Tehdy dvorný a úslužný Voltaire jí vyhověl a vévodkyně, omlouvajíc svou žádost, znova se hlásí ke svému přesvědčení, třebas před svým přítelem a učitelem se zřejmými rozpaky⁴⁷. Ale Voltaire nebyl vždy tak úslužný. Útrapy sedmileté války byly příliš vážnou událostí, aby byl zde dovedl slevit ze svých zásad jen z pouhé dvornosti. Kdežto vévodkyně ve svém naivním optimismu viděla v každé události dílo prozřetelnosti boží, dovedl Voltaire po této prozřetelnosti šlehnout svým ironickým úsměškem⁴⁸. Stejně s Leibnizovým optimismem. Voltaire v době, kdy si dopisoval s vévodkyní, se již dávno vzdal kosmického optimismu, jemuž byl nakloněn asi do r. 1747. Od té doby rád si zaútočí na Leibnizův optimism, jako na př. v uvedené básni o zemětřesení v Lisabonu nebo ve své satíře *Candide ou l'optimisme* (1759). Naproti tomu Luisa Dorota, vlivem svého náboženského přesvědčení, setrvává stále na optimismu leibnizo-wolfovském. Byly to opět válečné události, které se zdály potírat optimistický světový názor Leibnizův. Když Gota trpěla válečnými událostmi, Voltaire pln účasti nad smutným osudem svého nezapomenutelného asyly, připojuje poznámku: „Où est le bel optimisme de Leibniz? Il est dans votre coeur, et n'est que là“⁴⁹. Luisa Dorota na to odpovídá dlouhým a vroucím vyznáním svého náboženského a filosofického přesvědčení, které se čte jako přesvědčený výklad filosofie Leibnizovy, zvláště II. dílu *Theodicee*. Na Voltairovu ironickou otázku, je-li tento svět nejlepší ze všech možných světů, odpovídá: „Il est certain que dans toutes les inquiétudes que j'ai, dans toutes les dangers qui me menacent, et dans toutes les douleurs que je souffre, rien ne m'inspire plus de patience, de courage et de confiance, que de pouvoir m'assurer que tout ce qui m'arrive ne peut m'ariver qu'avec le consentement de celui qui dirige tout, qui est le maître et le createur de cet univers, qui est la Sagesse et la bonté même: si l'être Suprême est Sage et Bon, il faut que tout ce qui est l'ouvrage de ses mains lui ressemble, comme tout effet

ressemble a sa cause, il faut donc, dis-je, que ce monde soit le meilleur de tous les mondes possibles, puisque s'il ne l'étoit pas, son divin Artiste manqueroit ou de volonté ou de l'intelligence: ce qui me paroit contradictoire avec la Suprême Sagesse et avec la Suprême Bonté⁵⁰. Voltaire sice dobře viděl, že tato víra přináší vévodkyni útěchu a posilu v těžkých dobách; ale události jej utvrzovaly v jeho přesvědčení⁵¹. V této věci se nikdy se svou přítelkyní neshodl. Zde stáli vedle sebe francouzský racionalista a skeptik a německá protestantka, která z racionalismu přijímala jen to, co přímo neohrožovalo její náboženský základ, třebaš při tom dovedla se snášet s nejdlehljším míněním.

Ale tento rozdíl v náboženském přesvědčení, jistě nemalý, byl překlenut zásadou tolerance, která u obou patřila k základním životním názorům. Proto také živelný zájem Luisy Doroty na francouzském osvícenství se nevyčerpával pouze Voltairem. Ten byl přední autoritou. Ale vévodkyně nezanedbala žádné příležitosti, aby se seznámila buď osobně nebo literárně s předními duchy osvícenské Francie. Pro tuto její snahu jest nejvýznačnější její styk s Melchiorem Grimmem a význam, jaký měla jeho *Correspondance littéraire* pro Gotu.

Kterak Grimmova *Correspondance littéraire* souvisí svými začátky i osobou Grimmovou úzce s gotským dvorem a hlavně s Luisou Dorotou, je dnes z literární a kulturní historie dostatečně známo. Prameny této zajímavé kapitoly německého osvícenství jsou dnes do té míry zveřejněny, že tím více se můžeme zde spokojit s těmi stránkami, které jsou zvláště příznačné pro duchovní atmosféru gotského dvora⁵².

Čím více se vévodkyně, vlivem paní Buchwaldové, oddávala studiu francouzské literatury, tím více v ní rostla snaha, navázat přímé spojení s Paříží, aby tak, po vzoru jiných dvorů v Německu, nabyla rychlých a spolehlivých informací o tom, co se děje v literárním, filosofickém, uměleckém a společenském světě francouzském. Korespondence s Voltairem jí v této věci nemohla stačit, neboť to byl styk příliš exklusivní, obrácený výhradně k duševnímu světu Voltairovu. Příležitost se jí naskytl, když r. 1744 se odebral její nejstarší syn, dědičný princ Fridrich (zemřel záhy roku 1756), na studijní cestu do Ženevy a 1747 do Paříže. Tehdy jej provázal vrchní hof-

mistr Thun, který se stal prostředníkem mezi vévodkyní a některými osobnostmi v Paříži, které nabyly záhy významu pro osvícenství gotského dvora. Byl to především Eman. Christ. Klüpfel, od roku 1741 farář luterského kostela v Ženevě, jenž později v Gotě zaujal význačné místo v tamějším duchovním životě. Thun jej získal za instruktora a domácího kazatele pro dědičného prince a v této funkci odešel Klüpfel 1747 do Paříže. Byl tehdy v plné mužné síle a rád zapomínal na své duchovní poslání, šlo-li o to, aby obohatil svůj život nějakým tím dobrodružstvím s ženami. Byl zároveň otevřená hlava, přístupná tehdejším osvícenským proudům mladých literátů a filosofů pařížských, a to jej záhy v Paříži uvedlo v osobní známosti s předními representanty mladého hnutí osvícenského. Klüpfel uzavřel přátelství s J. J. Rousseauem, jenž ve svých konfesích o tom zanechal doklady. Bylo to přátelství trvalé a ještě se s ním setkáme. Když pak kolem 1. ledna 1749 přišel do Paříže Melch. Grimm, stal se záhy členem tohoto přátelského kruhu. Grimmem se pak zajímavý okruh této společnosti rozšiřuje dále o Diderota, Holbacha, později Helvétia, zkratka o hlavní encyklopedisty. K této společnosti přistoupil abbé Raynal, známý dnes jako předchůdce Grimmův v *Correspondance littéraire*.

Pro charakteristiku vévodkyně je příznačný fakt, že iniciativa k pravidelným zprávám o kulturním a společenském životě pařížském vyšla z Luisy Doroty. Na její přání jí opatřil hofmistr Thun někdy v červnu 1747 korespondenta Du Molarda, jenž posílal do Goty své *Nouvelles littéraires*, ale zcela krátce, neboť nevyhovoval ani obsahově ani svými přílišnými požadavky finančními. Proto hledal Thun někoho jiného a našel jej již koncem července 1747 v abbé Raynalovi, jenž posílá od té doby své pravidelné zprávy⁵³. Tak vznikly Raynalovy *Nouvelles littéraires*, začátek pozdější *Correspondance littéraire*. Raynal sám stál ke dvoru mladého prince v Paříži v blízkém poměru, což při jeho přátelství s Klüpfelem a Rousseauem je tím významnější. Na doporučení Thunovo stal se totiž Raynal od dubna 1748 dvorním učitelem prince Fridricha pro dějiny a filosofii a setrvává v tomto postavení s malými přestávkami až do odjezdu princova z Paříže (9. května 1750)⁵⁴. Své literární novinky posílal vévodkyni do Goty až do února 1755⁵⁵.

V době, kdy Raynal již stál v uvedeném poměru ke gotskému

dvoru, objevil se na obzoru Melchior Grimm, homo novus ve francouzské literární společnosti a záhy přítel Klüpfelův a Rousseauův. O připoutání Grimma ke gotskému dvoru se zasloužil gotský dvořan Hans Adam Studnitz, jedna z nejvýraznějších hlav gotského osvícenství, s nímž se ještě několikrát setkáme. Studnitz, jenž zastupoval gotského vévodu v diplomatických věcech, seznámil se s Grimmem v květnu 1748 v Řezně a záhy poznal vynikající vlastnosti mladého německého literáta a oblíbil si ho. Když pak Grimm někdy kolem 1. ledna 1749 se odstěhoval trvale do Paříže, aby si tam založil záhy svou literární posici, byl to opět Studnitz, který se postaral o to, aby se Grimm dostal v blízký styk s dvorem dědičného prince. V květnu 1749 se stal Grimm na doporučení Studnitzovo učitelem němčiny a latiny u prince Fridricha⁵⁶. Tím přichází tento tvůrce *Correspondance littéraire* v blízký styk s gotským dvorem, okolnost, která je tím významnější, že právě tehdy Grimm zároveň zapadá do přátelského kruhu Klüpfelova a Rousseauova a že tehdy tento kruh se rozšiřuje o Diderota, Helvétia, Holbacha, d'Alemberta, paní d'Epinaý a Marmontela⁵⁷.

Pobytu prince Fridricha v Paříži bylo tedy plně využito k tomu, aby gotský dvůr v těchto letech navázal s kulturní Paříží co nej těsnější styky. Grimmova *Correspondance littéraire* se pak stává nejvýmluvnějším dokumentem tohoto duchovního spojení. Začátky Grimmova dopisovatelství nejsou zcela jasné, podobně jako u Raynala. Ale i zde se zdá, že začátky souvisí aspoň nepřímo s gotským dvorem, neboť byl to opět Studnitz, jenž již v Řezně seznámil Grimma s literárními zprávami Raynalovými a dal mu tak podnět k potomnímu dopisovatelství. Jisto je, že v květnu 1753 začíná Grimm svou korespondenci, tedy v době, kdy Raynal ještě posílá do Goty své *Nouvelles* a že vévodkyně Luisa Dorota stává se odběratelkou jeho *Correspondance* až od začátku dubna 1754. Jdou tedy obě korespondence, Raynalova a Grimmova, do Goty paralelně až do doby, kdy Raynalovy *Nouvelles* přestávají, t. j. do února 1755. Z toho vyplývá, že Grimm, dostav se do okruhu kolem prince Fridricha, seznámil se s Raynalem, poznal z blízka význam takového dopisovatelství pro tehdejší dobu a záhy postřehl, že by v tomto směru literární činnosti mohl najít dobrý základ své literární i hmotné existence. Jeho diplomatická vloha pak postavila

celý podnik na novou organizační základnu; svou korespondenci psal výhradně pro panovnické dvory, psal ji jako korespondenci tajnou, která nebyla určena k uveřejnění a proto nebyl v ní vázán ohledy, jež by byla mu vnutila veřejnost. Mimo to jeho objektivní a při tom bystře vzdělaný duch dovedl dát této korespondenci takový obsahový ráz, že byla přijatelná u všech, kdo se chtěli v pravý čas dovědět o novinkách pařížského světa. Celkem bylo asi 15—16 abonentů, vesměs evropští panovníci. Mezi prvními byla vévodkyně Luisa Dorota⁵⁸. Ale nejen to: ze všech abonentů stála Grimmovi nejbliže. Je známo, že také lantkraběnce hessen-darmstadtské Karolině a carevně Kateřině II. Grimm prokazoval ještě jiné služby, zvláště diplomatické a politické, ale to bylo až po smrti vévodkyně, nehledíc k tomu, že jeho vztah ke gotskému dvoru byl daleko intimnější. O tom svědčí jednak dopisy, které psal Grimm vévodkyni i vévodovi ještě vedle své literární korespondence a nejvíce o tom svědčí životní osudy Grimmovy⁵⁹. Byl u gotského dvora velmi oblíben. R. 1762 (na podzim) navštívil Gotu a dlouho vzpomínal na pobyt u dvora Luisy Doroty⁶⁰. O přízni, již požíval u gotského dvora, svědčí to, že jeho vztah ke Gotě nepominul smrti vévodkyně 1767. Po dvou letech jmenoval jej vévoda legačním radou, začátkem 1771 opět navštívil Gotu a 1775 jmenován pařížským vyslancem nového vévody Ernsta II. Byl přispěvatelem Klüpfelova časopisu *Nouveau Mercure de France* z r. 1775⁶¹, navštívil 1790 Gotu z Frankfurtu, kde zastupoval vévodu Ernsta při korunovaci císaře Leopolda. Svou přichylnost ke Gotě však projevil nejvíce, když za revoluce francouzské musel opustit Francii (1792). Tehdy, po krátkém hledání nového domova, usadil se v Gotě a zde také prožil svá poslední léta až do své smrti 1807 pod ochranou vévody⁶².

Pro duchovní atmosféru gotského dvora neznamenal Grimm ani při svých blízkých vztazích ke Gotě daleko takového iniciátora, jako Voltaire. Možno říci, že dvůr vévodkyně byl voltairovský, ale není možno říci, že by byl grimmovský. Příčina byla prostě v různé povaze obou osobností. Grimm nebyl z těch, který byrazil nové myšlenkové dráhy, nýbrž sloužil dvoru jako objektivní informátor o kulturním životě pařížském. Není výbojce, je svědomitý kronikář a komentátor a má proto pro duchovní vývoj gotského dvora zcela jiný význam nežli Voltaire. Nemá té nebojácné, třebas často

jednostranné pronikavosti Voltairovy. Vedle tohoto galského duchovního výbojce stojí zde duch příznačně německý, jehož rasovost se nedala zastířit francouzským povrchem: duch, který cizí myšlenky dobře organizuje, dobře třídí a rozlišuje plevel od zrna, ale sám k novým oblastem neproniká. Svým přesvědčením byl osvícenec, jenž věřil v moc osvětlujícího rozumu, pravdy rozumové a tolerance. Proto v Diderotově Encyklopedii viděl „la gloire de la nation et du siècle“. Žádá svobodu přesvědčení a vystupuje proto proti církvím, zvláště proti katolicismu, v nichž tato svoboda se potlačuje. Víra člověka je zcela soukromou věcí. Při tom osobně zamítá Voltairův deismus. Ale souhlasí s Voltairem v boji proti nesnášenlivosti náboženské. To vše, jak vidíme, jsou zásady, které v Gotě žily na dvoře Luisy Doroty vlivem Voltairovým, a Grimmova korespondence je tak novým svědectvím toho, jak gotský dvůr byl prosycen zásadami osvícenskými, třeba, jak víme, v otázce náboženské víry byly zde některé odchylky. Při tom všem ale Grimm neměl svého pevného filosofického přesvědčení. Považoval filosofický systém za škodlivý. Snažil se o svobodnou kritiku objektivní, ale dospěl ke kritickému relativismu a eklektismu. Vycházejí ve svých kritických komentářích z určitých zjevů a nemaje při tom pevného kritéria filosofického, kolísal často ve svých úsudech o týchž zjevech. Zkrátka, typ kronikářského komentátora, bystře vzdělaného, všestranného, široce obzíravého, ale přece jen pouze kronikáře.

Ale i při tom, nebo snad právě proto, má pro gotský dvůr velký význam. Jeho literární korespondenci byla Gota spojena s pařížským kulturním životem způsobem, že lepší nebyl v té době myslitelný. Pravidelné čtrnáctidenní zprávy o novinkách světa uměleckého, vědeckého, filosofického, divadelního a o událostech politických i společenských znamenaly pro gotský dvůr jistě veliké obohacení a veliké rozšiřování obzoru. Tato Grimmova literární korespondence především způsobila, že malá Gota, skrytá na pokraji Durynského lesa, nejen nestála stranou evropského kulturního života, nýbrž byla s ním ve velice živém spojení. Je to jeden z dokladů, jak intenzivně dovedly tehdejší malé dvory kulturně žít. Dnes je význam Grimmovy korespondence dostatečně znám; dnes právem platí za jeden z nejvýznamnějších pramenů literárních, uměleckých a kulturních dějin ve Francii. Tento významný

pramen tehdy živil gotský dvůr. Úzký okruh abonentů a jich společenská exklusivnost umožňovala Grimmovi vzácnou otevřenost, pravdivost a spravedlnost v úsudcích. Jeho encyklopedické vzdělání a duševní bystrozrak vtiskly jeho zprávám ráz bystré mnohostrannosti, kterou dovedl spojovat se svou objektivní kritičností. Jeho zájem se obracel rovným dílem k filosofii, politice, literatuře, výtvarnému umění a společenským událostem. V dalším často poznáme, jak Grimm sprostředkovává bližší styk předních zástupců francouzského osvícenství s Gotou. Z umění nejvíce jej poutalo divadlo, a zde opět opera. Zde se nezapřel autor *Lettres sur l'Omphale* a autor pamfletu *Le petit prophète de Boemischbroda*. O této stránce jeho korespondence bude ještě řeč v dalším výkladu.

Grimmovou korespondencí byl dvůr Luisy Doroty zpravován o všech významných zjevech života pařížského. Ale při tom je přirozeno, že Grimm dovedl nejvíce přiblížit Gotě ty myslitele a literáty, kteří zároveň jemu stáli nejbliže. Tím je však řečeno, že Grimm znamenal především prostředníka pro kruh encyklopedistů. To pak je pro kulturní atmosféru gotského dvora zvláště příznačné. Byl to dvůr především encyklopedistický. Vévodkyně sice vynikala všestranným zájmem o francouzskou kulturu, ale její sympatie se obracely především k encyklopedistům. Vedle Voltaira a Grimma byl to především Diderot. Není sice dokladu, že by byla vévodkyně vešla v nějaký bližší — ať už osobní nebo písemný — styk s tímto tvůrcem encyklopedie, ale není třeba ani poznamenávat, že jej dobře znala. Znala jej z encyklopedie, kterou jí posílal z Paříže Grimm, a znala jej i jako přispěvatele Grimmovy korespondence a konečně i jako stálého věrného druha Grimmova⁶³. Ale při tom velký, obsáhlý duch Diderotův se nikdy nepřiblížil k vévodkyni tak, jako na př. k carevně Kateřině II. Z ostatních encyklopedistů osobně navštívili Gotu pouze dva, d'Alembert a Helvétius. Byl to opět Grimm, jenž byl zde prostředníkem. Když d'Alembert meškal na dvoře krále Fridricha II. v Postupimi, hleděl Grimm využít jeho přátelství s ním a přivést jej v osobní styk s Gotou. V září 1763 navštívil d'Alembert skutečně Gotu, avšak nezastihl vévodkyni, neboť celý dvůr byl tehdy v Altenburku⁶⁴. Od té doby již d'Alembert do Goty nepřišel. Jinak s Helvétiem. Jeho dvojitá návštěva v Gotě na jaře 1765 souvisí s diplomatickým posláním,

jež měl tehdy Helvétius u pruského krále, u něhož měl vyjednávat o navázání přátelského poměru s Francií po sedmileté válce. Tehdy, na cestě do Berlína a zpět, se zastavil Helvétius v Gotě (v dubnu a v červnu), byl tam přijat se všemi poctami a odnesl si odtamtud nejlepší dojem⁶⁵.

Grimmův poměr k vévodkyni, dobrá znalost Diderota, d'Alemberta, Helvétiá a celého okruhu encyklopedistů nejlépe charakterisuje ráz duchovní atmosféry na dvoře Luisy Doroty. Při tom je zvláštní, jak tento směr materialistického osvícenství francouzských encyklopedistů a jejich atheistické přesvědčení se mohlo snášet s vévodkyní, která, jak víme, neupustila nikdy od své protestantské základny a od učení leibnizo-wolfovského. Je to jeden z rozporů, jehož jsou plny duchovní dějiny v době rodících se nových ideí, které narážely prudce na tradiční přesvědčení. Je to jeden z těch rozporů, který byl nutný u tohoto osvícenství „shora“. Vévodkyně se přes tento rozpor přenášela svým osvícenským diletantismem, kdy přijímala z encyklopedismu jen to, co se jí hodilo, hlavně boj proti nesnášenlivosti náboženské a víru v moc rozumu, třebaš u ní nebyl veden do důsledků. Požadavek tolerance byl zároveň základna, na níž se setkávala v přátelské a duchaplné konverzaci s lidmi odchýlného mínění. Jedině tím si vysvětlíme, že mužové, kteří svým přesvědčením nemohli se s ní shodnout, přece jen odcházeli z Goty okouzleni celou její osobností. Byl to dar svobodomyšlné tolerance a porozumění pro nejodchýlnější názory, spojené s velkou společenskou kulturou a s uměním bystré konverzace, který umožnil, že Gota byla tehdy tak výrazným střediskem francouzského osvícenství. Že vévodkyně, přijímajíc své francouzské hosty a uctívajíc je, dovedla si při tom zachovat své mínění, svědčí její výrok o Helvétiovi, když dostala do rukou jeho knihu *Sur l'esprit*: „il me paraît dangereux à lire“.

Byla zde však ještě jedna věc, která spojovala vévodkyni s encyklopedisty. Bylo to přesvědčení o rozhodujícím významu etiky pro blaho lidstva. Vévodkyně byla ovšem vzdálena materialistických a atheistických základů etiky Diderotovy, Holbachovy nebo Helvétiovy, ale shodovala se v tom, že cesta etiky a „morální filosofie“ je nejuspěšnější ve snahách o blaho lidu.

Zvláštní kapitolu v otázce poměru vévodkyně k francouzskému

osvícenství tvoří J. J. Rousseau. Poměr Luisy Doroty k Rousseauovi je s počátku odleskem poměru Rousseauova k encyklopedistům a k celé oficiální společnosti francouzského racionalistického osvícenství. Zdálo by se, že Rousseau svým odporem k materialismu a atheismu encyklopedistů by měl býti vévodkyni blízký. A přece tomu tak zprvu nebylo. Zde asi rozhodovaly některé okolnosti rázu více vnějšího. Předně vévodkyni, která se obklopila vysokou společenskou kulturou, nevyhovovalo zprvu asi Rousseauovo „občanství“, jeho okázale demokratické vystupování. Také s jeho názory vychovatelskými nemohla souhlasit a zajisté podléhala i aversi, kterou se proti Rousseauovi netajil ani Voltaire, ani vlastní encyklopedisté, když se byli s Rousseauem rozešli. A tak se setkáváme u vévodkyně nejprve s kritickým stanoviskem k Rousseauovi, které se odráží od jejího naivního obdivu pro Voltaira. Tím není řečeno, že by byl Rousseau v Gotě málo znám. Naopak. Jeho nejnovější práce byly na dvoře Luisině horlivě čteny a vévodkyně byla o každém hnutí Rousseauově podrobně informována, jak ukazuje Grimmova korespondence.

Rousseau byl spiat s Gotou svým přátelstvím s Klüpfelem. Toto přátelství, které, jak již víme, se začalo v době, kdy Klüpfel působil v Paříži jako domácí kazatel mladého dědičného prince gotského, trvalo dále i v době, kdy Klüpfel zaujímal v Gotě místo vrchního konsistorního rady. Také začáteční přátelství Grimmovo s Rousseauem, zvláště z doby společných bojů proti francouzské opeře r. 1752, bylo spojovacím mostem mezi Rousseauem a Gotou. Proto také Rousseauovy spisy a jeho životní osudy byly od té doby v Gotě u dvora Luisy Doroty dobře známy a sledovány⁶⁶. Vévodkyně při tom zřejmě podléhala tehdejším předsudkům, které se obracely proti Rousseauovi. Ale její osvícená povaha, proniknutá zásadou tolerance, se zvláště krásně ukazuje právě v poměru k Rousseauovi. Třebas že nemohla ve všem souhlasit s tímto prorokem demokracie, přece se snažila mu porozumět a spravedlivě jej oceňovat. Když pak byl Rousseau pronásledován pro svého *Émila* a pro *Contract social* (1762), tehdy se vzbouřil ve vévodkyni cit pro svobodu a tehdy také se v ní probudily sympatie pro Rousseaua, třebaš stále kritické. O tom dobře svědčí její dopisy, které si vyměnila v této věci s Voltairem. Voltaire, jenž r. 1760 se rozešel s Rousseauem, nijak se

nepřičinil, aby vévodkyni přiblížil svého bývalého přítele, a když vyšel *Émile*, věděl, že se dotkne zvláště citlivé stránky vévodkyně, jestliže poukáže na nebezpečí výchovné metody „toho blázna Rousseaua“. Tehdy odpověděla vévodkyně dopisem, který ji zároveň krásně charakterisuje. Odsuzuje sice rozhodně tendenci *Émila*, ale našla tam stránky, které zaslouží upřímného obdivu. Naproti tomu *Contract social* jí neuspokojil a klade nad něho Montesquieuův *L'esprit des lois*. Zvláště však příznačné je toto místo jejího dopisu: Rousseauův duch udivuje svými paradoxy, sofismaty a podivnástkami. Ale odsuzuje rozhodně, že je v Paříži a ve Švýcarsku pronásledován. Toto pronásledování, to násilné potlačování myslícího člověka, zřejmě přiblížilo tohoto demokratického občana osvícené vévodkyni⁶⁷. Od té doby také lze pozorovati zřejmý obrat v poměru vévodkyně k Rousseauovi. Pronásledování, které právě od tohoto roku 1762 jej trvale stíhá, upevňuje sympatie Luisiny pro něho, ačkoliv ani při tom se nevzdává svých výhrad k jeho názorům⁶⁸. K tomu přistoupily ještě některé jiné okolnosti. Na jaře r. 1763 navštívil Gotu hrabě Maréchal, guvernér neuchâtelského kantonu, kde tehdy našel Rousseau v Motiers útulek pod ochranou pruského krále Fridricha II. Hrabě Maréchal byl upřímným ctitelem Rousseauovým a hleděl mu zpříjemnit pobyt, jak mohl. Za své návštěvy v Gotě hovořil s vévodkyní o Rousseauovi se zbožnou úctou. Není pochyby, že tato informace působila rovněž na onen příznivější obrat v mínění vévodkyně, takže v jejích dopisech Voltairovi z r. 1763 se objevují slova neobvykle vřelého uznání Rousseauova, ovšem uznání, které se především obrací k jeho lidskému osudu⁶⁹. Od té doby přináší Luisa Dorota Rousseauovi nadmíru živý a kladný zájem, z něhož se již nedá odvrátit jeho tehdejšími protivníky. Tehdy také vyslovila přání, aby osobně poznala Rousseaua a poskytla tomuto šťvanému geniovi útulek v Gotě. Je to detail ze života Rousseauova dosud málo povšimnutý, který je však tím důležitější pro nás, neboť ukazuje, jak Rousseau, tento původce myšlenky melodramu, byl na gotském dvoře velmi dobře, ba podrobně znám. K této zajímavé epizodě se připíná řada dopisů mezi Grimmem a vévodkyní z r. 1765. Grimm, jenž posílal vévodkyni nejnovější spisy Rousseauovy a jenž o nich i o všech událostech jeho života svědomitě referoval ve své



Zámek Friedenstein v Gotě.
(Ve věži vlevo bylo zámecké divadlo.)

literární korespondenci, psal obšírně o něm i ve svých soukromých dopisech vévodkyni. V jednom (7. III. 1765) Grimm, navazuje na Rousseauovy *Lettres de la montagne*, o nichž již dříve mu psala vévodkyně, píše svůj obšírný úsudek o Rousseauovi, plný odmítání a zlehčování. Neupírá mu nadání, ale je to nadání nebezpečné, neboť uvádí na křivé cesty a vede jen k primitivismu. Jeho spisy dovedou snad pobavit, ale nemluví z nich filosof, jenž by měl poučovat a objasňovat⁷⁰. Bylo to stanovisko, které tehdy bylo mezi encyklopedisty běžné. Rousseau myslitel jimi nebyl brán vážně. Není bohužel známo, co na to vévodkyně odpověděla. Ale, podle dopisu Grimmova z 9. května, se ve svém listě Rousseaua zastala, neboť Grimm se v něm omlouvá za své odmítavé stanovisko a vysvětluje je a z toho lze bezpečně vyčíst, že se tehdy vévodkyně zastala Rousseaua velmi rozhodně⁷¹. V dopise se také objevuje myšlenka, že by Rousseau mohl najít při svém pronásledování bezpečný útulek v Gotě pod ochranou vévodkyně⁷². Tato otázka pobytu Rousseauova v Gotě je opět epizoda z dvorského života gotského, která je zvláště příznačná pro povahu tamějšího osvěcenství a pro tolerantní osobnost Luisy Doroty. Grimm totiž upozornil paní Buchwaldovou, že Rousseau je pozván svým přítelem lordem Maréchallem do Berlína, kde by žil pod ochranou Fridricha II., a že by při té příležitosti mohl navštívit Gotu. Vévodkyně, která již dříve chtěla osobně poznat Rousseaua, se toho chopila a pozvala jej do Goty, nejprve prostřednictvím Maréchallovým 20. dubna⁷³, a mimo to požádala Klüpfela, jako starého přítele Rousseauova, aby také on jej získal do Goty. Klüpfel psal Rousseauovi velmi srdečně, zval svého starého přítele, aby u něho bydlel a tak obnovil staré přátelství. Ale na tom nebylo dost. Vévodkyně se sama obrátila k Rousseauovi dopisem ze 4. května, který je zvláště krásným svědectvím vysoké úrovně kulturního života na gotském dvoře a opravdové tolerantní povahy vévodkyně. Tento dokumentární dopis je i tím důležitý, že se v něm vévodkyně odvolává na to, že již před více lety chtěla Rousseaua získat pro Gotu a že Rousseau o tom také věděl. Je to detail, jenž je významný nejen pro život Rousseauův, nýbrž hlavně pro poměr Goty k Rousseauovi. Mimo to vyplývá z dopisu, že na první pozvání vévodkyně, jež se týkalo pouhé přechodné návštěvy, vyslovil sám Rousseau přání, aby našel

v Gotě trvalý útulek, což také Maréshall vévodkyni tlumočil. Ze souvislosti s pozváním do Berlína se z toho podává výklad, že Rousseau by byl tehdy dal přednost před útlukem v Berlíně asyly v Gotě. Ve svém dopise píše vévodkyně o opravdovosti Rousseauových snah, něco, co právě tehdy se neuznávalo, a srdečně mu nabízí útulek, v němž najde, jako nikde, bezpečnost, klid, útěchu a přátelství⁷⁴. Rousseau však myšlenku trvalého pobytu v Gotě sám zamítl. Již koncem května je rozhodnut neopustit ihned Švýcarský a 8. června píše vévodkyni dopis, v němž jí děkuje za nabídku asyly, kterou však nemůže přijmout⁷⁵. Také Klüpfelovi odpověděl přátelským dopisem ve stejném smyslu⁷⁶. O otázce pobytu v Gotě zmiňuje se Rousseau také ve svých Konfesích, ale příliš stručně⁷⁷.

Odmítnutím Rousseauovým nebyla však tato věc pro Gotu ukončena.

Další události života Rousseauova obnovily pak na podzim téhož roku myšlenku, že by mohl najít útulek v Gotě. Jsou to měsíce, kdy Rousseau musel opustit Motiers, kdy byl štván s místa na místo, neboť jak ve Švýcarsku, tak ovšem tím více ve Francii mu byl odpírán pobyt. Tehdy vévodkyně patřila spolu s pruským Fridrichem k těm, kteří mu nabídli ve svých residenčních asyly. Ale Rousseau se rozhodl pro Anglii, kam odcestoval v lednu 1766 spolu s Davidem Humem. K této episodě, kdy se zdálo, že Gota bude hostit Rousseaua, se vztahují opět dva dopisy Grimmovy z 30. listopadu a 25. prosince 1765. Z nich je zřejmé, která vévodkyně nepřestala toužit po tom, aby mohla uvítat v Gotě Rousseaua, a teprve jeho cesta do Anglie to nadobro znemožnila⁷⁸. Z nich zároveň vyplývá, že vévodkyně znovu nabízela Rousseauovi pobyt v Gotě a že vše k tomu bylo již připraveno⁷⁹. Odjezdem Rousseauovým do Anglie se končí všechny naděje, že by mohl kdy navštívit Gotu. Jeho pobyt v Anglii sice nebyl trvalý, r. 1767 se vrátil do Francie, ale to je již rok, kdy v říjnu zemřela Luisa Dorota. A s ní odešla i moudrá a šlechtná příznivkyně Rousseauova.

Celý tento poměr k Rousseauovi je pro nás významný po dvojí stránce. Jednak osvětluje nově duchovní atmosféru, která tehdy panovala na dvoře Luisy Doroty, ono široce obzírající osvícenství, založené na zásadě tolerance a humanity, které dovedlo přinést živý zájem a porozumění nejen racionalistům rázu Voltairova a

encyklopedistů, nýbrž i duchu tak protichůdnému, jako byl Rousseau. Jednak ale celá epizoda onoho vztahu Goty k Rousseauovi je velmi významná i pro další otázku Bendova melodramu, neboť ukazuje, jak Rousseau v těchto letech byl v Gotě dobře znám. Jsou to právě léta, kdy vystoupil se svou myšlenkou melodramu. K tomu však se vrátíme až ve III. části této práce.

Kriticky se jeví intenzivní styk Goty s francouzským osvícenstvím jako osvícenský diletantismus, příznačný pro tehdejší osvícenství „shora“. Byl to diletantismus, který z osvícenství přijímal jen to, co nebylo přímým nepřítelem historického práva a náboženské tradice, těchto základů, na nichž spočívaly panovnické domy. Byla to hlavně zásada svobody svědomí a přesvědčení, tolerance a humanity, které, užívalo-li se jich s patřičnou rozvahou, mohly být jakž takž spojovacím můstkem mezi osvícenským racionalismem a mezi tradicí. Jakmile však by šlo o to, osvícenské myšlenky promyslet důsledně vzhledem k společenským a politickým ráadům, byl ihned zdvižen tento spojovací můstek, aby rozkladné myšlenky nepronikly do starých hradů. To bylo i v Gotě. Sympatizovat s novými myšlenkami nebylo nic nebezpečného a uspokojovalo zásadu tolerance. Ale jakmile myšlenky hrozily přejít ve skutek, bylo v tom spatřeno hned nebezpečí pro svobodu. Luisa Dorota se ovšem nedočkala těchto důsledků osvícenství, které provedla velká revoluce francouzská. Ale i při tom zanechala ve svých dopisech Voltairovi doklad, jak úzkostlivě zamítala jakékoliv povstání, třebaš pouze palácové, a jakéhokoliv ducha revolučního. Její ideál byl, žít v nerušeném míru v ústraní bouřlivého a nespokojeného světa, obklopena leskem svého dvora, rozmlouvat o nových myšlenkách osvícenských⁸⁰. Byl v tom typický osvícenský diletantismus, dvorský eklekticismus, jemuž ovšem nelze upříti, že měl veliký vliv na pozdvižení kulturní úrovně.

Francouzské osvícenství plně ovládlo od začátku padesátých let dvůr Luisy Doroty. Je přirozeno, že vedle těchto vrcholných zjevů tehdejší duchovní kultury musilo ustoupit do pozadí těch několik málo německých duchů, kteří tehdy usilovali o vybudování nové německé kultury osvícenské. Z nich si v Gotě dovedl uhájít trvale místo jedině Leibniz a Wolf a víme již, že vévodkyně jejich systému zůstala věrna i v době svého nadšeného voltairovství. Jinak

však poměr její k německé kultuře je podobný jako poměr pruského Fridricha II. Bylo to zřejmé přezírání, pochopitelné v této době pouhých začátků novodobé německé kultury duchové. To se nejlépe jeví na poměru Luisy Doroty ke Gottschedovi. Zнала jeho práce již od r. 1742, došlo i k výměně dopisů, ale bylo to více dílem hraběte Manteuffela, známého příznivce a ochránce Gottschedova, nežli výsledkem zájmu vévodkyně o lipského profesora, a pak té okolnosti, že Gottsched patřil ke stoupencům Wolfovým⁸¹. Když pak Manteuffel zemřel (30. ledna 1749) a když brzy nato se objevil na obzoru Voltaire, Raynal, Grimm a celý ten mohutný svět francouzského osvícenství, pobledl obraz Gottschedův ještě více. Když pak Gottsched navštívil v červenci 1753 Gotu, žil dvůr v prvním okouzlení nedávným pobytem Voltairovým a za této okolnosti nemohl lipský diktátor zanechat u vévodkyně nějakého trvalého dojmu⁸². Gottsched zůstal Gotě vždy ne-li cizí, alespoň málo zajímavý.

Daleko významnější pro kulturní ovzduší tehdejší Goty jsou některé osobnosti dvora gotského, které byly spolutvárci onoho čilého a svěžího osvícenského ducha v Durynsku. O paní Buchwaldové byla již řeč. Vedle ní pak žilo na gotském dvoře několik osobností, jichž kulturní význam byl sice zastíněn skvělou dvojicí vévodkyně a hofmistryně, které však nicméně mají pro duchovní dějiny tehdejší Goty velký význam, tím větší, že svým společenským postavením mohly být prostředníky osvícenství mezi nejvyššími kruhy dvorskými a mezi vrstvami nižšími. O jednom z nich již víme; byl to hofmistr Thun, jenž provázal děd. prince do Ženevy a do Paříže. Navazoval styky mezi francouzskými osvícenci a Gotou. Vévodské rodině gotské byl doporučen hrabětem Manteuffelem r. 1743 za hofmistra princova a v září 1744 nastoupil s ním cestu do Ženevy⁸³. Ačkoliv proti jeho vychovatelské metodě bylo později mnoho námitek, přece jen to byl muž nevšední, jak ukazuje ta okolnost, že byl dobře znám v Paříži a že prostředkoval osobní styky mezi francouzskými osvícenci a Gotou⁸⁴. Tuto jeho významnou úlohu již známe ze začátků Raynalovy a Grimmovy korespondence, při nichž měl Thun význačnou úlohu. Thun psal z Paříže vévodkyni pravidelné zprávy, které ukazují, jak se znal s vynikajícími osobnostmi tehdejšího pařížského světa společenského i literárního. Byla to jednak Mad. Pompadour a markýza Châtelet a

zvláště Voltaire, Fontenelle a J. J. Rousseau, s nimiž se setkal. Voltaira znal tehdy již (1747) velmi dobře, byl jeho ctitel a buduje tak již tehdy most mezi ním a Gotou⁸⁵. Je nepochybné, že tento osvícený hofmistr znamenal pro začátky osvícenství v Gotě velmi mnoho.

K němu se druží známý nám již Klüpfel, přítel Rousseauův a Grimmův z doby pařížského pobytu a účastník kroužku, v němž se scházeli přední encyklopedisté. Tehdy tento mladý kněz protestantský, jenž v Paříži získal nejen přátelství předních tehdejších duchů osvícenských, nýbrž i potřebné společenské formy a schopnost bystré konverzáce, plně se oddával světskému životu, k nemalému pohoršení hofmistra Thuna⁸⁶. Ale tento mladý bouřlivák se časem změnil, když s děd. princem přibyl do Goty. Tehdy vévodkyně a paní Buchwaldová ihned v něm poznaly muže, jenž nejen svými společenskými schopnostmi, nýbrž hlavně svými styky s pařížskými literáty a svou osvícenskou orientací dobře zapadne do celého ducha jejich dvora. Klüpfel stal se jejich oblíbencem a dovedl si vydobýt i významného místa v duchovním životě gotském. Byl jmenován vrchním konsistorním radou a v tomto vlivném postavení setrval v Gotě až do své smrti 21. listopadu 1776. Vévodkyně si ho vážila po celý svůj život, jak svědčí o tom okolnost, že Klüpfel byl při jejím skonu a poskytoval jí poslední útěchu⁸⁷. Jeho církevní postavení v Gotě mělo zřejmý vliv na změnu jeho názorů. Z bývalého světáka a mladého osvícence stal se vlivný církevní hodnostář. Své přátelství s Rousseauem si uchoval. Rovněž v přátelství s Grimmem vytrval, jak ukazují jeho dopisy Grimmovi z r. 1765. Ale ve svých názorech se uchýlil od ideálů osvícenských, jež prožíval kdysi v Paříži. V jeho nitru se odehrál boj mezi radikálním osvícenstvím a mezi protestantským tradicionalismem. Boj ten se skončil kompromisem, který jsme ostatně poznali také u vévodkyně. Tam, kde jeho francouzští přátelé stáli na stanovisku rozumové kritiky a přirozeného práva, tam se v něm ozval protestant, jenž nemohl se vzdát víry ve zjevení a historické právo. A tak se na konec sešel s encyklopedisty pouze na základě tolerance, tedy na té půdě, na níž se tehdy scházeli s francouzskými radikály i jiní duchové, kteří nemohli s nimi jíti do důsledků. To ukazuje dobře jeho poměr k Voltairovi. Tehdejší jeho zastání se

Calasů vzbudilo Klüpfelovo nadšení, takže dokonce Grimm jej učinil svým důvěrníkem v Gotě, aby tam organisoval sbírku pro nešťastnou rodinu, což Klüpfel s radostí přijal. Ba šel tak daleko, že srovnal tento boj Voltairův proti útlaku svědomí s bojem Lutherovým. Ale o Voltairově *Dictionnaire philosophique* se zároveň vyjádřil zcela odmítavě. Nemohl souhlasit s potíráním zjevených náboženství a nemohl pochopit Voltairovu snahu o „přirozený“ náboženský život bez zjevení a bez dogmat⁸⁸. Podobně nepochopil a nemohl pochopit demokratické a politické ideály Rousseauovy. Jeho mínění, že, i kdyby měl Rousseau pravdu ve své kritice politického zřízení v Ženevě, neměl práva s tím jít na veřejnost, je příznačné pro tohoto vrchního konsistorního radu⁸⁹. Ale ona zásada tolerance, která tehdy vládla v Gotě jako nejvyšší příkaz duchovní kultury, umožňovala mu i při těchto rozporech se stále přátelsky stýkat s těmi, s nimiž nesouhlasil. S Grimmem si dopisuje a Grimm mu posílá z Paříže nové publikace, takže Klüpfel je pomocí svého přítele ve stálém spojení s pařížskou kulturou. Tato okolnost, pak jeho obsáhlé vzdělání, velké jazykové znalosti, jeho konciliantní povaha, která zvláště ráda vyhledávala a podporovala mladé talenty, možnost působit i mimo dvůr, mezi t. zv. nižšími vrstvami obyvatelstva, to vše způsobilo, že Klüpfel znamenal v Gotě významného prostředníka mezi dvorským osvícenstvím a mezi ostatním obyvatelstvem v Gotě⁹⁰. Těmto snahám také sloužily časopisy, které v Gotě vydával, jako *Gothaische gelehrte Zeitung* od 1774, *Nouveau Mercure de France* od 1775 a známý *Almanac de Gotha* od r. 1765. Na posledních dvou publikacích byl účasten i jeho přítel Grimm. Jistě patřil Klüpfel i se svými výhradami k předním duchům, kteří v Gotě znamenali záštitu francouzského osvícenství. Při jeho církevním postavení to bylo tím důležitější, neboť tehdy konsistoř v Gotě byla ovládána strnulým dogmatismem, který potřeboval takové protiváhy.

Významnou osobností pro osvícenství gotského dvora byl vrchní dvorní maršálek Jan Adam Studnitz. Svým úředním postavením jako prostředník mezi dvorem a panující rodinou měl možnost mít značný vliv na myšlenkové ovzduší podřízených dvorních úředníků. V Gotě působil od r. 1733 jako dvorní páže, od r. 1747 vykonával úřad legačního rady a později byl jmenován

dvorním maršálkem, v kterémž postavení setrval až do své smrti 16. října 1788. V gotském společenském světě byl osobností zvláště významnou, neboť udával tón gotskému dvoru po stránce vnější representace. Vynikal skvělými dary společenskými, byl hledanou a oblíbenou osobností u vrchnosti i u podřízených, při tom typ člověka své doby, jenž dovedl užít radostí světských a jenž je dovedl popřávat i jiným. Ale nebyl to pouhý dvořan, který by smysl života viděl pouze ve společenských formách. Byl přitom bystrá a otevřená hlava, přístupná nejnovějším myšlenkovým směrům osvícenství a v této věci také iniciativní. O tom svědčí ta okolnost, že Studnitz to byl, který první poznal nadání a schopnosti Grimmovy, ba dokonce přivedl je k jeho pařížskému pobytu, jenž pak pro Grimma měl tak veliký význam. Ke Studnitzovi pak jdou rovněž začátky literární korespondence Grimmovy. Rád a často zajížděl do Paříže a na jedné z těchto cest také zemřel. Není známo, že by byl literárně činný, nebo že by udržoval významné styky s tehdejšími osvícenci. Ale je jisto, že patřil k těm, kteří se na gotském dvoře hlásili k osvícenskému směru a kteří tento směr také podporovali⁹¹. Jeho osobnost pak je pro nás tím významnější, že byl přímým představeným Bendovým a uvidíme v další kapitole doklady, kterak styk kapelníka s dvorním maršálkem byl naplněn osvícenským duchem. S jeho postavou se setkáme ještě vícekrát v této i třetí části této práce.

Do řady těchto osvícenských dvořanů patří také Silvius Friedrich Carl baron Franckenberg. Udržoval písemné styky s Grimmem, jenž mu posílal z Paříže knihy⁹². Klüpfel, Studnitz i Franckenberg jsou doklady toho, že osvícenství gotského dvora se neomezovalo na úzký kruh vévodkyně a paní Buchwaldové, nýbrž že touto atmosférou byl prostoupen celý tehdejší dvůr.

K němu pak patřila do značné míry další, zvláště významná osobnost, která sice nestála trvale ve služebním poměru ke gotskému dvoru, ale která svými přátelskými svazky s vévodskou rodinou a svým politickým postavením znamená význačný zjev gotského života. Byl to hrabě Gustav Adolf Gotter⁹³. Nenáleží do řad myslitelů, kteří uvědoměle stáli v tom neb onom myšlenkovém proudu tehdejší doby. Nelze o něm říci, že by byl přesvědčeným racionalistou osvícenským. Nic nebylo tomuto náruživému

dvořanu a vášnivému světáku tak cizí, nežli dát se do služeb jednoho směru filosofického nebo literárního. Nerad se dal poutat jedinou službou, jediným směrem, jediným mravním příkazem, neboť v tom všem nalézal překážky pro vlastní nezkrotné vychutnávání života. Ale přece jenom nové směry osvícenské, zvláště voltairovství, nepřešly kolem něho beze stopy. Bylo to potírání předsudků, jež prýští z náboženské dogmaticčnosti a z pověry, které našlo v něm svého horlivého stoupence. Tato jeho tolerance a svobodomyšlnost nebyly u něho hlouběji zdůvodněny; ale proto, že v potírání svobody viděl nebezpečí vlastního omezení, byl tělem duší stoupencem nových směrů osvícenských. Tak v hraběti Gotterovi máme zajímavý typ, který v tehdejší době je dosti častý. Jeho zvláštnost spočívá v onom spojení barokní náruživosti a barokní nespoutané vášnivosti s novými směry racionalistické kritiky. Svou životní praxí byli tito lidé zcela prostoupeni barokní nevázaností. Ale při tom jejich sympatie se obracejí k novým směrům mladého hnutí osvícenského. Byly to typy rozeklané a nejednotné, potácející se mezi barokní tradicí a novými ideály. Tento typ dobře známe z naší historie: hrabě Frant. Ant. Sporck na naší půdě je takřka blížencem hraběte Gottera. U obou táž rozdvojená osobnost, táž „janusovská tvář“. Jenže u Sporcka tato rozeklanost je proto zřetelnější, že narážela na ostřejší protiklad, daný politickými a náboženskými poměry u nás. Proto u něho konflikt těch dvou osobností byl vždy prudší a také bolestnější. Gotter naopak žil v příznivějších poměrech, neboť na půdě protestantismu nemohl se konflikt baroknosti s osvícenstvím vyvinout tak nesmířitelně. Mohl po svém se oddávat svým životním náruživostem a po svém zase se oddávat svobodomyšlnickým sympatiím. Ale v jádře to byl stejný typ jako Sporck⁹⁴.

Jeho osobnost zanechala zvlášť výmluvné stopy v zámku Mollsdorfu. Toto sídlo, které si dal vystavět, ještě dnes obráží jeho jasnou a světáckou povahu. Kdo přijde z ponurého Friedensteinu do Mollsdorfu, je rázem přenesen do nového ovzduší. Ovane jej zcela jiný, svěží vzduch, ve všem kladné i rozmařilé životní prakse. Sama stavba v lehkém, nepompésním baroku, který již jeví rysy rokoka, vnitřní zařízení, které ještě dosud podává svědectví o tomto požívačném epikurejci, jenž svým společenským kouzlem dovedl si

otvírat jak dveře salonů a panovnických kabinetů, tak zvláště srdce žen, umělecké památky, hovořící dosud o vytríbeném vkusu svého majitele, to vše jsou stále výmluvní svědkové přepychového vychutnávání života, jemuž byl oddán tento světácký hrabě.

Gotter byl na dvoře vévodkyně persona gratissima; nejen pro svou společenskou neodolatelnost a nevyčerpatelnou zábavnost — což zvláště v době řádu eremitů se v Gotě vysoce cenilo — nýbrž také proto, že svou svobodomyšlností dobře zapadal do celkového proudu tohoto osvěcenského dvora. Vždy šel s vévodkyní tam, kde bylo třeba se zastat práva slabších proti útlakům dogmat, kde tedy bylo třeba prakticky uplatňovat zásadu humanity a tolerance. Protože pak měl rovněž vlivné postavení na dvoře pruského Fridricha II., mohl nejednou v těchto a jiných otázkách vykonat platné služby jako prostředník mezi Gotou a Postupimí.

Vrcholná diplomatická a společenská činnost Gotterova spadá sice do doby před 1750, ale jeho vliv v Gotě trval dále až do jeho smrti 28. května 1762. Proto s jeho jménem se ještě vícekrát setkáme, a to v blízké souvislosti s Bendou. Ale na jednu okolnost nutno již zde upozornit, protože je to důležité právě pro to, co bude následovat. Gotter totiž vešel v několikery styk s českou náboženskou emigrací té doby a vždy v těchto stycích možno konstatovat vyslovené sympatie s našimi emigranty. V tom právě se v něm ozýval onen osvícený, tolerantní člověk. O jeho poměru k herrnhutství a o tom, jak se ujímal „moravských bratří“, bude řeč dále. Zde pak třeba upozornit na jeho styk s českým malířem-emigrantem, se slavným Janem Kupeckým. Poznal jej nepochybně za svého působení ve Vídni. Tehdy patřil Kupecký mezi nejhledanější malíře vídeňské. Kupecký za svého vídeňského pobytu (1709—1723) na sebe upozornil nejen svým uměním, nýbrž i svou neohroženou a nezávislou osobností. V této době se stala ona neslýchaná věc, o níž se ve Vídni v dvorských kruzích nepřestávalo hovořit: že totiž tento uvědomělý potomek českých bratří, jenž po rodičích pocházel z Mladé Boleslavě, tedy z rodného kraje Bendova, odmítl nabídku císaře Karla VI., stát se jeho dvorním malířem, s tím odůvodněním, že si chce zachovat svou nezávislost, a se vzkazem, aby místo toho císař raději poskytl ochranu víře jemu a jeho rodině. To byl takový projev svobody

a nezávislosti, že nutně vzbudil nejživější pozornost⁹⁵. Gotter, který v této době stál ve stálých stycích s vídeňským dvorem, dověděl se o této události a při jeho povaze mu tento neohrožený projev českého malíře musel býti zvláště sympatický. Nevíme-li určitě, došlo-li již tehdy k osobním stykům mezi Gotterem a Kupeckým — je to nejvýše pravděpodobno ze souvislosti s dalšími událostmi —, jsou tyto styky doloženy z doby, kdy se Kupecký odstěhoval do Norimberka (1723). Tehdy tento český malíř-emigrant vešel ve styk s Gotou. V říjnu a prosinci 1725 bydlel v Gotě a při té příležitosti asi maloval portret gotského Fridricha II. Je zajímavo, že tehdy bydlel v domě Gotterové, jenž mu poskytl byt a celé zaopatření⁹⁶. Že Gotter patřil k přátelům a obdivovatelům velkého umění Kupeckého, svědčí i ta okolnost, že se dal od něho portretovat a že jeho obrazy vyzdobil si svůj zámek Mollsdorf⁹⁷. Tím zároveň je řečeno, že styky jeho s Kupeckým trvaly ještě po r. 1725, to je v době, kdy získal Mollsdorf (1733).

V Kupeckém poznal Gotter nejen vynikajícího malíře, nýbrž i svéráznou osobnost, která se ostře lišila od tehdejší konvenční dvorské společnosti. Poznal v něm potomka českobratrské emigrace, jenž stál pevně ve své víře a jenž dovedl ji obhájit i proti nej-mocnějším tohoto světa. Nad jiné pak musil Gottera zaujmout jeho nezviklatelný smysl pro duševní svobodu a nezávislost. Těmito povahovými rysy, které tak výmluvně zachycuje jeho pamětník Füessli, patřil Kupecký k předchůdcům i stoupcům nového hnutí osvícenského. V tom pak jistě byl Gotterovi zvláště blízký. Gotter, jenž poznal za svého vídeňského působení všechny stíny církevně-politického absolutismu vlády Karla VI., a jenž již tím byl veden k sympatiím s pronásledovanými protestanty a českými bratry v našich zemích, byl v těchto sympatiích utvrzen touto výraznou, charakterově tak pevnou a nepoddajnou osobností Kupeckého. Uvidíme, jak tytéž sympatie projevil Gotter moravským náboženským emigrantům z Herrnhutu. Když pak poznal ve své funkci intendanta berlínské opery hudební emigrantskou rodinu Bendů, setkal se opět s týmž světem české emigrace. A tak v osobě Gotterové si podává ruce potomek českých emigrantů, malíř Kupecký a český hudební emigrant Benda.

Obraz osvíceného dvora gotského by nebyl úplný bez jedné

složky, která sice v této době byla v začátcích, ale přece pro povahu tehdejších osvěcených dvorů je velice příznačná. Je to svobodné zednářství. Mezi ním a gotským dvorem byla úzká ideová spojitost. Byl to ideál humanity a tolerance, který platil za nejvyšší životní příkaz tu i tam. A tak nebyla náhoda, že na gotském dvoře, podobně jako na berlínském, zednářství bylo značně rozšířeno. Začátek zednářství v Gotě se připíná k hraběti Gotterovi, jenž od 1740 byl členem berlínské lóže *Aux trois globes*. Na svém zámku Mollsdorfu pořádal pak v létě 1741 schůzky zednářů a to trvalo do r. 1743. V zámku dodnes jsou zachovány symboly zednářské⁹⁸. Zajímavo pak je, že mezi prvními zednáři, kteří se tu scházeli, byl bratr panujícího vévody Ludvík Ernst (1707—1763) a Karel Fridrich, vévoda meiningenský, bratr Luisy Doroty, jenž založil lóži v Meiningách. Z dvorských kruhů gotských byli zednáři známý nám maršálek Studnitz a komoří Einsiedler⁹⁹. O zednářství se na dvoře vévody dobře vědělo, hovořilo se o něm veřejně a vévodkyně sama se neskrývala se svými sympatiemi k řádu. O tom dává výmluvné svědectví známý nám Lützow ve své relaci z 25. března 1743. Tehdy se u prince Viléma hovořilo o zednářství se zřejmými sympatiemi a princezna tehdy prohlásila, že jeden její bratr je rovněž zednář. Z celého toho rozhovoru je jasno, že gotský dvůr se stavěl k zednářství s patrnou přízní¹⁰⁰. Ostatně se zdá, že mezi řádem zednářským a mezi řádem eremitů byla nějaká souvislost. O tom svědčí velmi zajímavá podoba mezi obřadem při přijímání nového člena do řádu eremitů a mezi rituálem při recepci neofita do řádu zednářského. Shody jsou takové, že zde nutno předpokládat určitou spojitost, při nejmenším v tom smyslu, že rituál zednářský přešel do obřadnictví eremitů, což při účasti hraběte Gottera tu i tam by bylo zcela dobře pochopitelné. Jenny v. d. Osten (46—47), která otiskuje popis onoho obřadu v řádu eremitů, jak jej zanechal hrabě Manteuffel z r. 1743, nepostihla tuto zajímavou shodu se zednářským rituálem. V každém případě je v oné podobě doklad toho, kterak tehdy zednářství bylo gotskému dvoru blízké.

Okolnost, že gotský dvůr se přiklonil k zednářství v samých začátcích zednářského hnutí v Německu, přináší nejen nový příspěvek k charakteristice duševní atmosféry, která tam vládla, nýbrž má význam i pro vývoj dalších událostí. Neboť tím se stalo,

že zednářství v Gotě pevně zakotvilo a rozšířilo se v druhé polovici 18. stol. tak, že gotská zednářská lóže patřila k nejsilnějším a nejvýraznějším v Německu. Na tomto základě si pak vysvětlíme, že nástupce Fridricha III. vévoda Ernst II. (od 1772) byl horlivý zednář, stejně jako jeho bratr August¹⁰¹. Znáť se k zednářství a pracovat v něm prostě patřilo na gotském dvoře i u panovnické rodiny k tradici, jejíž začátek jde právě do doby Luisy Doroty. Ideál svobody, humanity a tolerance nebyl na gotském dvoře prázdne slovo, nýbrž bylo to něco, co se tam hluboce vžilo a co se stalo pevnou součástí životní praxe. O tomto rozvětveném zednářství v Gotě a o jeho významu pro umělecký, hlavně divadelní život povím něco ve III. části této práce. Prozatím upozorňuji na tu důležitou okolnost, že Jiří Benda byl rovněž zednář a že patřil do této společnosti, spojené řetězem bratrství, lásky a humanity.

* * *

Osvícenství, jež se kupilo kolem osobnosti Luisy Doroty a paní Buchwaldové, nebyl jediný směr, který naplňoval duševní atmosféru gotského dvora. Vanul tam ještě jeden proud, a toto křížování dvou směrů je pak tak příznačné pro celou Gotu, nejen pro zámek a dvůr, nýbrž i pro město. Byl to náboženský život a náboženská tradice. Oba tyto proudy byly by mohly klidně plynout vedle sebe. Vždyť na př. v osobě vévodkyně se také spojovaly na vyrovnávací půdě tolerance. Ale právě v době, nedlouho před příchodem Bendovým do Goty byla hladina náboženských zájmů v Gotě zvlněna událostí, která má úzký vztah k naší náboženské historii. Ve čtyřicátých letech udál se v Gotě a blízko Goty pokus založit samostatnou herrnhutskou obec „moravských bratří“. Tento pokus narazil na prudký odpor gotské luterské vrchní konsistoře, která byla tehdy ovládána tuhým orthodoxním dogmatismem. Vyvinul se boj, jehož jevištěm nebyla pouze konsistoř, nýbrž boj se při zeměpanské organizaci luterské církve nutně přenesl i na celý dvůr. A tak tehdy se odehrává v Gotě svrchované zajímavé divadlo, kdy na jedné straně stojí menšina „moravských bratří“, ochraňovaná Luisou Dorotou a paní Buchwaldovou a celou stranou gotského osvícenství, na druhé straně silnější konsistoř, ovládaná tehdy mocným a neústupným vicepresidentem vrch. konsistoře Cyprianem.

Toto spojenectví voltairovských a helvétiovských osvícenců s „moravskými bratry“ jest na první pohled něco nepochopitelného, neboť konec konců, byly to dva duchovní světy velice heterogenní. Na jedné straně potírání zjevení a pozitivních křesťanských církví, stupňované až v materialism a atheism, na druhé straně náboženská víra, založená na hlubokém prožití Kristova života a ideálu, daného evangeliem. Ale spojovací pevnina těchto dvou světů byl opět příkaz tolerance a odpor proti potlačování svědomí. A protože potlačovanými byli „moravští bratři“, protože tito své náboženské přesvědčení nikomu nikdy nevnucovali a protože proti nim stál Cyprian, jenž byl takřka prototypem náboženské nesnášenlivosti, neústupnosti a dogmaticčnosti na půdě protestantismu, bylo zcela přirozeno, že dvůr vévodkyně se stal ochráncem „moravských bratří“. Tak kolem nich se vyvíjí v Gotě tichý, ale urputný boj mezi osvícenstvím a mezi orthodoxní konsistoří.

Není možno zde tento zápas stopovati ve všech podrobnostech, tím méně, že jsem této otázce věnoval podrobnou studii jinde¹⁰². Zde půjde jen o to, abychom uvedli jen ty stránky, které jsou významné pro poznání duchovní atmosféry tehdejší Goty a pro poměry, které usnadnily příchod Jiřího Bendy do Goty.

Jako jinde, tak i v Gotě souvisí vznik herrnhutské diaspory s pietismem, který se objevuje v Gotě kolem r. 1692 nejprve u konsistoře a před 1730 se šíří mezi občanstvem gotským, hlavně mezi řemeslníky a živnostníky, u nichž nabývá charakteru sice málo uvědomělého, ale zato citově vzrušeného hnutí náboženského (Schwermer). Již proti těmto pietistům vystupoval s velkou rozhodností od r. 1738 církv. rada Cyprian, jenž se snažil všemožně zabránit šíření tajných „konventiklů“¹⁰³. Nic však nedokázal a obec pietistů v Gotě roste a stává se základem obce herrnhutské od té doby, kdy na tuto plodnou půdu zapadly první podněty z Herrnhutu. Stalo se tak před r. 1737, kdy příslušníci herrnhutské Jednoty, zvaní též „nebeští poutníci“, přišli na svých misionářských cestách do Durynska a do Goty, kde v „probuzených“ pietistech našli své přívržence a záhy i souvěrce. R. 1737 bylo mezi gotským občanstvem několik, kteří byli horlivými členy a propagátory herrnhutské Jednoty. Mezi nimi vynikla zvláště Magdalena Grünbecková-Kirchhoffová, dcera pokřtěného polského Žida Johanna Naveroffského,

provdaná za sochaře gotského Grünbecka. Již od r. 1735 byla sestrou Jednoty a prokázala později Jednotě velice platné služby¹⁰⁴. Mezi přívrženci Jednoty byl tehdy také gotský purkmistr Waitz. Od té doby herrnhutská diaspora v Gotě stále roste, takže 12. června 1740 mohla tam býti konána synoda herrnhutské Jednoty za přítomnosti samého Zinzendorfa, jenž již od 1730 navštěvoval Gotu, aby tam upevnil rostoucí obec. Stalo se tak přes stálý odpor Cyprianův, který neustával vyslýchat hlavní stoupence herrnhutství¹⁰⁵.

Tak od začátku r. 1742 bylo v Gotě 64 příslušníků herrnhutství¹⁰⁶. A tehdy byl učiněn pokus založit v Neudietendorfu samostatnou herrnhutskou obec „moravských bratří“, která by nepodléhala gotské konsistoři, měla svou církevní svobodu (Kirchenfreiheit) a podléhala pouze zemské světské, a nikoliv církevní judikatuře. Co to znamenalo, chtít založit tuto samostatnou „moravskou církev“, bude vysvětleno v souvislosti s otázkou českobratrské tradice v Gotě. Tehdy se ukázalo, že tato obec herrnhutských „moravských bratří“ počítá již v samých začátcích se sympatií v okruhu osvíceného dvora gotského. Na samém začátku této obce v Neudietendorfu se totiž objevuje hrabě Gotter, od něhož vyšel podnět, aby bratři koupili od něho statek Dietendorf blíže Mollsdorfu a tam založili svou samostatnou církevní obec na základě církevní svobody¹⁰⁷. Právní podklad, který se však objevil později nesprávným, byl ten, že statek Dietendorf měl mezi svými privilegii také „ius patronatus“, které v sobě zahrnovalo právo dosazovati faráře a učitele. Zdálo se tedy, že bratři, až koupí tento statek, budou moci si tam dosadit svého kazatele a že tím *via facti* dojdou své církevní nezávislosti na gotské konsistoři. Přijali tedy Gotterův podnět a po nedlouhém vyjednávání koupili 10. prosince 1742 Dietendorf. Jako kupec figuroval člen Jednoty hrabě Baltazar Fridrich Promnitz. Dietendorf nazván pak Jednotou Gnadenthal, název ten se však neujal a místo dostalo trvalý název Neudietendorf.

Získáním Dietendorfu začíná se vlastní boj mezi „moravskými bratry“ a konsistoři, jež je tehdy zcela ovládána neústupným a tvrdohlavě orthodoxním Cyprianem. Hned od začátku sledoval rozvoj bratří v Gotě s nedůvěrou a s nepřátelstvím, ale k zjevnému boji ještě nedošlo. Ten vypukl zjevně, když tehdejší biskupové Jednoty Jan Nitschmann a Polykarp Müller poslali 4. ledna 1743 vévodovi

Fridrichu III. memoriál, v němž žádali, aby „moravské bratrské obci“ v Neudietendorfu udělil církevní svobodu v ten smysl, aby si směli sami dosazovati kazatele, aby směli užívat vlastního církevního zřízení po způsobu „moravské církve“ a aby ve věcech církevních byli podřízeni pouze biskupům „moravské bratrské církve“ a nikoliv gotské konsistoři. Vévoda tuto žádost musel postoupiti konsistoři a tak se dostává celá otázka do rukou Cyprianových. To pak nutně znamenalo boj s jeho strany. Viděl v tom nebezpečí *ecclesiolae in ecclesia* a boj vedl se vší bezohledností a nesmiřitelností. Jeho odpověď, kterou navrhl 25. února 1743 vévodovi na memoriál bratří, ukazuje tvrdé nepřátelství tohoto fanatika a potvrzuje informaci bratrského vyjednavče Davida Nitschmanna, že konsistoř byla proti nim „erstaunlich rasend“¹⁰⁸. Jeho stanovisko bylo neústupné: navrhoval, aby vévoda nedal svolení k tomu, aby se bratří usadili v jeho zemi. Když pak bratří chtěli v Neudietendorfu aspoň ustanovit svého kazatele s pomocí hraběte Gottera, neznalo nepřátelství Cyprianovo míry. V přípisu z 31. března navrhuje vévodovi, aby ti z bratří, kteří by se nechtěli podrobit zemským církevním zákonům, byli ze země vykázáni a vyjadřuje se o „moravských bratrech“ jako o nejnebezpečnějších zločincích¹⁰⁹. Vévoda se dal Cypriánem přemluvit a vydal 13. května vypovídací reskript, v jehož důsledku se bratří z Neudietendorfu vystěhovali, neboť jejich snaha utvořit tam nezávislou obec „moravských bratří“ tím se objevila neuskutečnitelnou. Cyprian setrval ve svém nesmiřitelném odporu k Jednotě až do své smrti 19. září 1745. Jeho duch pak vládl ještě několik let v konsistoři, což se ukázalo tehdy, když Neudietendorf byl znovu osazen příslušníky herrnhutské Jednoty a když po smrti Promnitzově 1744 se měl jeho dědic vzdát patronátního práva. Tenkrátě došlo k novému vystěhování bratří z Neudietendorfu r. 1748. Spor se skončil až 1752, kdy nový majitel Neudietendorfu Günther svob. pán Lüdecke se vzdal patronátního práva a z Neudietendorfu utvořena luterská náboženská obec, podléhající gotské konsistoři, avšak osídlená herrnhutskými bratry. Této obci pak udělil Fridrich III. 27. března 1764 náboženskou koncesi.

Tato pohnutá kapitola neudietendorfská se skončila tedy vítězstvím konsistoře. Snahy „moravských bratří“ o církevní svobodu se nezdařily a účast na tomto nezdaru měl také Zinzendorf, který

stál rozhodně proti úsilí „moravských bratří“ o samostatnou „moravskou církev“. Ale tato otázka o poměru Zinzendorfově k „moravským bratřím“ s touto kapitolou již nesouvisí¹¹⁰. Postavíme-li vedle ducha nesnášenlivosti, nevraživosti, tvrdého nepřátelství k jinověrcům, a vedle tohoto ducha orthodoxní neústupnosti ducha tolerance a humanity, jaký vládl kolem vévodkyně a paní Buchwaldové, pak názorně vidíme, jaké protichůdné proudy vanuly tehdy v kulturní Gotě.

Jak se choval osvícený gotský dvůr ke snahám „moravských bratří“? Z toho, co zde bylo řečeno, vyplývá, že zde nutně se vyvinuly sympatie gotských osvícenců s utlačovanými „moravskými bratřimi“. Nebyly to ovšem sympatie, založené na ideovém přibuzenství. Nezapomínejme, že v těchto čtyřicátých letech jsme v době onoho ještě povrchního a hodně diletantského osvícenství, které se vybíjelo v řádu eremitů, tedy v něčem, co s přísným životem bratří nemělo vůbec nic společného. Ale sympatie ty byly možny na základě příkazu tolerance a humanity. „Moravští bratři“ byla strana pronásledovaná a tím již poutali k sobě sympatie osvícenců. Mimo to pak se v této věci uplatňovalo tiché, ale při tom rozhodné nepřátelství mezi Luisou Dorotou a Cyprianem. Na Cypriana jako představitele náboženské nesnášenlivosti a nesmiřitelné orthodoxnosti pohlížela vévodkyně jako na svého přirozeného nepřítele a jen její zásada tolerance jí zabráňovala, aby proti němu neužila své moci. Ale svým míněním o Cyprianovi se nijak netajila a vždy jej považovala za nepřítele rozumu, svobody a pokroku a toto mínění bylo v jejím okolí všeobecné. Ba dokonce ještě 18 let po smrti vzpomíná s úsměvem na „zpozdlie orthodoxního“ Cypriana slovy, která prozrazují, jak její despekt k tomuto muži byl u ní hluboký a trvalý¹¹¹. Mezi osvícenou vévodkyní a úzkoprse dogmatickým Cyprianem trval tichý zápas. Je proto přirozeno, že boj Cypriana proti Neudietendorfu upevnil více její sympatie k „moravským bratřím“, neboť, podporujíc je, bojovala zároveň proti Cyprianově nesnášenlivosti.

Také v okolí vévodkyně nalézali bratři četné přátele. Byl to především hrabě Gotter. Poznal útrapy české emigrace již za svého působení ve Vídni. Když pruský král zahájil 1735 akci, aby se pomohlo emigraci, pověřil Gottera, aby ve spolku s vy-



Hrabě Gustav Adolf Gotter.

(Podle originálu Jana Kupeckého mezzotinto Bernarda Vogela z r. 1737.
Ve vévodském museu v Gotě.)

slanci evangelických států vymohl na císaři Karlu VI. buď svobodu vyznání nebo beneficium emigrandi. Gotter se v této věci spojil s anglickým vyslancem Robinsonem, ale akce tehdy nevedla k cíli¹¹⁹. Jeho sympatie s emigrací byly ještě více utvrzeny za Fridricha II. pruského, kdy emigrační hnutí zapadlo vítaně do hospodářské a koloniální politiky pruské. Proto není náhodou, že na samém začátku neudietendorfské akce se setkáváme s Gotterem jako ochráncem a příznivcem „moravských bratří“. Od něho vyšel podnět, aby se bratří usadili v Dietendorfu a tam založili svou náboženskou obec. Nebylo to sice míněno od něho nezištně, neboť statek Dietendorf tehdy (1742) byl sešlý pro nezdařilou spekulaci s textilní továrnou a Gotter, jsa ve finanční tísní, chtěl se statku rychle zbýt. Ale křivdili bychom mu, kdybychom jen toto považovali za důvod, proč nabídl koupi bratřím. Z toho, jak i později se bratří zastával a jak jim pomáhal, je vidět, že se stejně při tom uplatňovaly jeho sympatie k nim i jeho okamžitý prospěch¹¹³. Když pak za ním přijel do Berlína jménem Jednoty David Nitschmann, aby s ním 8. října 1742 jednal o koupi statku, netajil se Gotter svými sympatiemi a vymohl, že král Fridrich II. se dopisem obrátil na vévodu gotského, aby jako lenní pán nečinil obtíží při prodeji statku¹¹⁴. Když došlo ke koupi, stál Gotter stále při bratřích a pomáhal jim v jejich snahách o samostatnou církevní obec. Někdy v lednu 1743 srazil se Gotter s Cyprianem v ostré písemné polemice. Cyprian svolával na hlavu Gotterovu nebe i zemi za to, že prodal statek bratřím, Gotter pak v odpovědi se bratří velice rázně zastal¹¹⁶. Gotter také souhlasil s bratřimi, aby si dosadili vlastního kazatele (v únoru 1743). V těchto sympatiích neustal ani tehdy, když došlo k onomu květnovému reskriptu 1743, jímž bratří byli vypovídáni ze země. I tehdy Gotter stál věrně při nich a podporoval je, jak mohl. To dosvědčuje zvláště major Lützwow, jenž zastupoval herrnhutskou Jednotu u dvora gotského a posílal o tom pravidelné relace. Často se zmiňuje o tom, jak nalézá u Gottera pochopení i rady. To lze sledovat až do roku 1747, kdy relace Lützwowovy se končí. Gotter si zval do Mollsdorfu Lützwowa, sepsal mu memorandum pro vévodu, informoval Lützwowa v Gotě o tom, v jakém stavu je otázka Neudietendorfu, chtěl 1747 pomoci bratřím tím, že by se dali přifařit do Mollsdorfu, kde by si Gotter

ustanovil kazatele pro jejich potrebu¹¹⁶. Z toho vseho je videt, jak Gotter i v dobe nezdaru neudietendorfske akce neupustil od svych sympatiu s „mor. bratry“. Byl to dusledek svobodomyslne a tolerantni povahy tohoto zednare.

O pomeru vedokyně k „moravským bratrům“ jsme se již povšechně zmínili. Od samých začátků neudietendorfské akce možno sledovat její zájem o bratry a její sympatie s nimi. Již v době herrnhutské diaspory jdou stopy z města k jejímu dvoru. Známa nám již přední pracovnice Jednoty Magdalena Grünbecková-Kirchhoffová stála v blízkém poměru ke gotskému dvoru. Její otec Naveroffsky, i její matka za svobodna byli ve službách dvora, po provdání byla matka opatrovnící dětí vévodkyniných a ta zas byla kmotrou Magdaleně. Ta pak byla od kolébky vychovávána u dvora a s princeznami byla vždy důvěrná¹¹⁷. Za těchto okolností je zřejmo, že dvůr vévodkyně byl již od začátku herrnhutského hnutí o něm dobře informován. Že vévodkyně měla k němu sympatie a že v této věci byla známa, o tom svědčí fakt, že 1740 mohlo dojít v Gotě k herrnhutské synodě za přítomnosti Zinzendorfovů, ačkoli v tehdy již Cyprian vystupoval proti těmto „Schwermer“ se vši rozhodností. Tehdy totiž se Zinzendorf obrátil dopisem k vévodkyni, žádaje ji za ochranu pro bratry a v době synody byl pozván pozdější biskup Jednoty a životopisec Zinzendorfovů Spangenberg na zámek k rozmluvě s vévodkyní a paní Buchwaldovou. Od této doby platila Luisa Dorota právem za ochránkyni bratrů a ti se vždy na ni s důvěrou obraceli, kdykoliv hledali u dvora protiváhu proti Cyprianovi¹¹⁸. V téže době přibližně se udála ona rozmluva hraběte Gottera s vévodkyní, kde Gotter po prvé vystoupil s myšlenkou usadit bratry v Dietendorfu. Tehdy to vévodkyně schvalovala, a když po dvou letech bylo jednáno o koupi Gotterova statku pro bratry, podporovala je vydatně svými přímluvami¹¹⁹. V Jednotě se o tom dobře vědělo a proto bratrů se obraceli na ni dopisy, jimž nelze upřítí ráz jisté srdečnosti a důvěrnosti¹²⁰. Pro tento poměr jsou opět výmluvné Lützowovy relace. Již přítomnost majora Lützowa na dvoře gotském je příznačná. Nebýt oněch sympatií dvora Luisina s akcí neudietendorfskou, nebyli by mohli poslat bratrů tohoto svého vyjednavče, jenž měl získávat u dvora protiváhu proti autoritě Cypri-

anově. Lützwow také při svých intervencích vyhledával především vévodkyni a paní Buchwaldovou jako osvědčené ochránkyně zájmů „moravských bratří“. Obě v této věci vystupují od počátku společně, třebaš větší důvěry požívá zřejmě vévodkyně, neboť paní Buchwaldová byla bratřím příliš racionalistická a příliš voltairovská, kdežto u vévodkyně bylo jim blízké to, že při svém osvícenství přece jen neopustila půdu protestantství. O tomto poměru podávají Lützwowovy relace zvláště živý obraz. Lützwow popisuje, jak při svém prvním pobytu v Gotě v březnu 1743 často při tabuli a po ní rozmlouval s oběma a tyto rozmluvy podrobně popisuje, takže z toho máme názorný obraz celého duševního prostředí kolem vévodkyně. Ať již to byly rozmluvy o vojenství, které úmyslně načala paní Buchwaldová, aby se přesvědčila, co je pravda na zprávách, že bratří jsou odpůrci vojenství, ať to byly hovory o Jednotě, o Herrnhutu, Zinzendorfovi, o poměru Luthera k bratřím, o poměru bratří ke konsistoři a ke vzdělání — vždy Lützwow mohl mluvit zcela otevřeně a našel u obou souhlas a podporu, nejvíce však u vévodkyně, na niž některá vyznání Lützwowova působila zřejmě hlubokým dojmem¹²¹. Své sympatie pak prokazovala i skutky. Když se chystal onen květnový reskript proti „moravským bratřím“, hleděla vévodkyně jeho publikaci zamezit a zakročila v té věci u vévody, avšak marně¹²². Když pak nato došlo k vystěhování bratří z Neudietendorfu, usnesla se v červenci bratrská synoda v Hirschberku, aby Neudietendorf byl osídlen bratrskou obcí, která by se podřídila luterské konsistoři v Gotě. Byl tedy vyslán znovu Lützwow do Goty, aby tam pro toto řešení připravil půdu. Při tom opět se obracel především k vévodkyni a paní Buchwaldové jako k ochránkyním bratří, ba jako k důvěrníkům v této otázce. Nalézal u nich opět obvyklou pomoc a vévodkyně opět prokazovala bratřím službu prostřednice mezi nimi a vévodou¹²³. Totéž se pak opakuje v prosinci 1745, kdy Lützwow znovu prodléval u gotského dvora ve věci prodeje Neudietendorfu hraběnce Zinzendorfové. Tehdy sice poměr mezi ním a vévodkyní nebyl tak srdečný, patrně vlivem té okolnosti, že vévodkyně věděla, že proti konsistoři nic nezmuže, ale přece došlo k rozmluvě, v níž projevila vévodkyně svou přízeň k bratřím¹²⁴. Bylo to přechodné ochlazení, které se projevilo ještě r. 1746. Vliv na ně měla asi také celková veselá nálada tehdejšího dvora, jenž tenkrát

žil pod heslem „vive la joie“. V takové společnosti byl přísný Lützwos osamocen a při rozjaření veselé společnosti snadno se mohl stát předmětem úsměšku. Tím si také vysvětlíme trapnou událost z 15. ledna 1746, kterou líčí Lützwos ve své relaci. Při veselé a bujné tabuli byl náhle Lützwos obklopen klečícími hosty s poháry v ruce a vybidnut, aby se s nimi napil¹²⁵. Bylo to zřejmě míněno jako nevinný, třebaš ne příliš vhodný žert, který je vysvětlitelný, uvážíme-li ovzduší řádu eremitů. Že si vévodkyně své sympatie k herrnhutské Jednotě uchovala i dále, o tom svědčí to, že ještě r. 1760 o ní psala Voltairovi a podle jeho odpovědi, která ovšem při jeho stanovisku ke zjevným náboženstvím nemohla nevyznít ironicky, psala tehdy o bratřích opět příznivě. To dokazují zvláště Voltairova slova „vos hernutes, vos moraves“¹²⁶.

Za těchto okolností není divu, že bratří nalézali u gotského dvora dosti příznivců. O vévodovi možno se zmínit jen krátce. Jeho nerozhodná povaha mu nedovolovala pronést ve věci slovo ať pro nebo proti. Potácel se stále mezi stanoviskem Cyprianovým a mezi stanoviskem bratřím. Jeho hovory, které měl s Lützwosem, jsou věrným obrazem této rozpolcené osobnosti Fridricha III. Z vévodské rodiny našli bratří horlivé přátele v princí Vilémovi a jeho choti¹²⁷. Také jiné osobnosti dvora se nerozpakovaly projevovat Lützwosovi své sympatie. Z dvorních úředníků stáli na straně bratřím vrchní hofmistr Buchwald a dvorní maršálek Stangen. O Studnitzovi není zpráv, ale není o tom pochyby, že tento osvícenec a svobodný zednář se nestavěl proti bratřím. Jako upřímný přítel bratřím vystupuje v Lützwosových relacích dvorní justiční rada Ritesel a vrchní válečný pokladník Tielmann, dvorní radová Hülsemannová a sekretář Töchter, komor. páže Ponican, Hein, manželé Seebachovi a j.¹²⁸. Mimo to pak byli ve dvorských kruzích mnozí, kteří přáli „moravským bratřím“, ale kteří si netroufali se k tomu zjevně znát. Ti všichni rozhodně odsuzovali Cypriana, jehož považovali za balvan, jenž stál v cestě zdravému rozumu. Toho mínění byl vrch. hofmistr Buchwald, ačkoliv jinak se stavěl k „moravským bratřím“ dosti kriticky¹²⁹. Známý nám již Ritesel si stěžoval na „papežskou moc“ Cyprianovu¹³⁰. Ti všichni jeho smrt považovali za začátek lepších časů pro bratry¹³¹. Tyto sympatie s bratřím se šířily tím „více do nižších“ vrstev dvorských, kde bylo jádro herrnhutského

hnutí. U dvora byl horlivý bratr dvorní furýr Schneider, jenž získal pro Jednotu dva členy dvorní kapely, hobojistu Hempela a dvor. diskantistu Cramera. Rovněž syn Schneiderův, povoláním tympanista, byl „moravský bratr“. S nimi se Lützow v Gotě mnoho a důvěrně stýkal a pověděl o nich ve svých relacích mnoho pěkného¹³².

Ale i mezi duchovenstvem byli někteří, kteří odsuzovali Cyprianovu tíživou vládu nad konsistoří a Lützow se brzy přesvědčil, že konsistoř nebyla jednotná. Tak dvor. kazatel a konsistorní rada Brückner byl nakloněn „moravským bratřím“ a netajil se před Lützowem svou nevolí nad tím, že vévoda tolik podléhá Cyprianovi¹³³. Jenže Brückner toto vše říkal Lützowovi potají. Když šlo o věc, ztratil před Cyprianem odvalu. Že také Klüpfel při své osvícenské orientaci nepatřil k Cyprianově straně, možno mít za jisté, i když o tom není přímých zpráv.

Vyvolala-li otázka „moravských bratří“ v Gotě střetnutí se dvou myšlenkových proudů na gotském dvoře, měla ještě jeden následek, který je zvláště významný pro nás: přivedla do Goty dobrou znalost naší náboženské historie. Otázka Neudietendorfu totiž souvisí co nejúžeji s *otázkou českobratrské tradice*¹³⁴.

V herrnhutské Jednotě šly až do r. 1742 vedle sebe dva proudy. Jeden Zinzendorfův, jenž chtěl svou Jednotu držet v mezích luterské církve, druhý velený „moravskými bratřimi“, t. j. exulanty hlavně z moravského Kravařska, kteří si přinesli z domova do Herrnhutu 1724 vědomí českobratrské tradice a šli za cílem, obnoviti českobratrskou církev. To byl onen „moravský element“ v herrnhutské Jednotě, proti němuž se Zinzendorf vždy stavěl. V důsledku této snahy usilovali „moravští bratři“ o nezávislost na luterských konsistořích, chtějíce se spravovati vlastními biskupy a vlastními kazateli a chtějíce mít vlastní „Kirchenordnung“ podle vzoru českobratrského. Zinzendorf tomuto „separatismu“ zprvu čelil hlavně tím, že se snažil tento „moravský element“ odstranit z Herrnhutu, posílaje „moravské bratry“ na misionářské cesty. Ale tím „moravský“ program nebyl potlačen, neboť vědomí českobratrské tradice stále zde sílilo. Podařilo se založit osadu „moravských bratří“ Pilgeruh v Dánsku a Herrenhaag ve Wetterau v Německu s vlastním tradičním zařízením a 25. prosince 1742 udělil pruský Fridrich II. „moravským bratřím“ generální koncesi, podle níž

„moravští bratři“ směli v Prusku zakládati samostatné „moravské církve“, nezávislé na luterské konsistoři a podléhající v církevních věcech pouze vlastním biskupům. Tak léta 1742—43 znamenají největší rozmach snahy „moravských bratří“, domoci se církevní nezávislosti, tedy obnovy staré Jednoty v rámci nových poměrů tehdejší doby. Tato snaha zároveň s sebou přinášela vědomí českobratrské tradice, neboť na něm jako na ideovém i právním základě celá tato akce spočívala¹⁸⁵. Protože pak Zinzendorf odejel v srpnu 1741 do Severní Ameriky, odkud se vrátil až v lednu 1743, byla tato léta zároveň velice vhodná, aby v jeho nepřítomnosti se „moravští bratři“ nerušeně mohli pokusit o další uskutečnění své snahy.

A na této linii stojí otázka Neudietendorfu. Chtěli-li tedy „moravští bratři“ zde založit samostatnou „moravskou církev“, nezávislou na konsistoři a podléhající pouze vlastním biskupům, jak o to žádali bratři ve svém memoriálu ze 4. ledna 1743, znamená to v souvislosti s celou naznačenou situací, že Neudietendorf měl být dalším střediskem samostatné „moravské církve“. To však v sobě zahrnovalo fakt, že otázka Neudietendorfu nutně přinášela do Goty vědomí českobratrské tradice. Požadavek církevní svobody „moravských bratří“ pro Neudietendorf stává se tak dokumentem tohoto vědomí.

Tato věc nabývá hlubšího významu osobnostmi, které od r. 1742 vedly v Gotě jednání o Neudietendorf. Kdo byl onen David Nitschmann, syndikus Jednoty a biskupové Jan Nitschmann a Polykarp Müller, kteří od počátku jsou vedoucími osobami v neudietendorfské akci? Je zajímavé, že v obou Nitschmannech přicházejí do Goty ti moravští exulanti, kteří vnesli do Herrnhutu 1724 kvas českobratrské tradice a kteří byli nositeli a hlavními fedrovateli českobratrské tradice v herrnhutské Jednotě. David Nitschmann, jenž vedl vyjednávání o koupi Neudietendorfu s hrabětem Gotterem, byl mezi těmito pěti emigranty z moravského Suchdola, kteří přišli 12. května 1724 do Herrnhutu a tam vnesli nový ideový kvas, vědomí českobratrské tradice a hlavně českobratrského zřízení církevního, které se uchovalo v okolí Fulneku od dob působení Komenského ve Fulneku, a které jak Komenský za svého vyhnanství, tak i později českobratrští kazatelé z Uh. Skalice tam udržovali¹⁸⁶. Vynikal — jako i ostatní Nitschmannové —

apoštolskou energií v šíření ideí Jednoty. Vnáší do Herrnhutu novou myšlenkovou i akční hybnost, nesenou ideou českobratrské tradice a tím dává Jednotě nového ducha, jehož by jí pasivní a zbyčkaný Zinzendorf nedovedl nikdy dát¹³⁷. Svými misionářskými cestami v letech 1735—1741 do Petrohradu, na Ceylon a do Kap-ska získal si velkých zkušeností. Při tom byl hlavním zastáncem myšlenky „moravské církve“ a tedy nositelem českobratrské tradice. R. 1742 vyjednal úspěšně s pruskou vládou založení bratrské obce Nizkého (Niesky), kde vznikla samostatná „moravská církev“ a na této cestě stojí také jeho vyjednávání o Neudietendorf s hrabětem Gotterem. Druhý, Jan Nitschmann, biskup Jednoty, nepocházel sice ze Suchdola, ale z blízkého Šenova (5 km. na jv. od Suchdola) a emigroval do Herrnhutu až 1728. Ale tam stal se horlivým stoupencem strany „moravských bratří“. Třetí z našich vedoucích osobností, biskup Polykarp Müller, pocházel z exulant-ské rodiny z Čech (nar. 1685), v herrnhutské Jednotě působil od 1738, od 1740 byl biskupem a ukázal se jako stoupenec strany „moravských bratří“. Těmi třemi osobnostmi, nejvíce pak oběma Nitschmanny, vniká vědomí českobratrské tradice do Goty. Neboť oba Nitschmannové se neomezovali jen na podávání memorand. Navštěvovali Gotu častěji, stýkali se srdečně s tamějšími přívrženci herrnhutské Jednoty a šířili mezi nimi znalosti o své českobratrské minulosti. Od nich pak vede opět cesta na dvůr vévodkyně, a to skrze známou nám sestru Grünbeckovou, neboť u jejího otce Naveroffského v Gotě bydlívali¹³⁸.

Šíření českobratrské tradice v otázce Neudietendorfu stává se r. 1743 dokonce důležitým právním argumentem před konsistoří. „Moravští bratří“ totiž odůvodňují oprávnění své církevní samostatnosti tím, že ukazují na svou, t. j. českobratrskou staletou tradici a na to, kterak Luther uznal českobratrskou církev jako oprávněnou církev evangelickou¹³⁹. Tato českobratrská minulost stává se tedy v Gotě důležitým historickoprávním argumentem a je zájmeno pozorovat, že Cyprian tento důvod nemohl neuznat, ale že jej obcházel tím, že prohlašoval, neprávem ovšem, bratry za pouhé zinzendorfiány a za nepravé „moravské bratry“, za pouhou bludnou sektu a touto lstí unikal onomu historickoprávnímu důvodu¹⁴⁰. To pak znamená, že „moravští bratří“, chtějíce své snahy o samo-

statnou „moravskou církev“ v Neudietendorfě právně opřítí, nejen se netajili svou českobratrskou tradicí, nýbrž naopak ji před konsistoří a před dvorem co nejvíce zdůrazňovali a tím ovšem její znalost v Gotě účinně šířili. O tom nejlépe svědčí známé nám již memorandum ze 4. ledna 1743, které poslali vévodovi Fridrichovi III. biskupové Jan Nitschmann a Polykarp Müller, žádající pro Neudietendorf církevní svobodu. V něm se zdůrazňuje spojitost herrnhutských „moravských bratří“ s bratry v Čechách a na Moravě a aby této českobratrské tradici dali co největší důraz, přiložili k tomuto memorandu obšírnou Historii česko-moravské bratrské jednoty, která je nejpádnějším dokumentem toho, kterak byl gotský dvůr tehdy podrobně informován o českobratrské minulosti a tradici¹⁴¹. Je to obšírná historie české reformace od Jana Husa a přihlíží ovšem podrobně k dějinám českých bratří. Vývoj „moravských bratří“ v Herrnhutu se pak líčí jako přímé pokračování historie českobratrské církve. Tato historie stává se důležitým dokumentem jednak toho, jak „moravští bratří“ si byli dobře vědomi své souvislosti s jednotou českobratrskou a jak na tuto souvislost kladli váhu, jednak toho, kterak gotský dvůr a konsistoř byli touto historií podrobně informováni o otázce českobratrské. Tímto dokumentem zavanula do Goty česká historie ve své nejslavnější části.

Ale pronikání znalosti o českobratrské minulosti na gotský dvůr šlo ještě jinými cestami, nežli touto úřední. O tom opět dávají obraz Lützwovy relace. Ve svých hovorech, jež měl s příznivci bratří, neopominul žádné příležitosti, aby nezdůrazňoval spojitost „moravských bratří“ s českobratrskou minulostí¹⁴². Tuto jeho snahu charakterisuje zvláště výmluvně okolnost, že za svých pobytů v Gotě propagoval Lützw u dvora myšlenku „moravských bratří“ sbírkou dokumentů k dějinám církve bratrské, zvanou „*Büdingische Sammlung*“. Opatřil tuto sbírku pro vévodkyni, pro dvorního kazatele Brücknera a pro komořího Ponica¹⁴³. Tento fakt má pro otázku šíření českobratrské tradice velký význam. *Büdingische Sammlung* totiž měla za účel snést důvody pro právní postavení „moravské církve“ a nalézala je tam, odkud je „moravští bratří“ tehdy čerpali, t. j. z českobratrské minulosti. *Büdingische Sammlung* šíří znalost českobratrské tradice jako hlavního důvodu

oprávnění „moravské církve“ a stává se hlavním orgánem snahy „moravských bratří“ pro církevní nezávislost a tím pro obnovení staré Jednoty. Proto také I. a II. svazek Bűdingische Sammlung vyšel r. 1742 a 1743, tedy v době, kdy Zinzendorf byl v Americe a kdy strana „moravské církve“ byla v největším rozmachu¹⁴⁴. Kdo tedy přečetl tuto sbírku, nabyl velmi dobrých a dokumentárních informací o českobratrské minulosti a o souvislosti její se snahami „moravských bratří“. Rozšiřoval-li tedy Lűtzow ve dvorských kruzích tuto sbírku, šířil tím zároveň účinně znalost česko-bratrské tradice. Není proto divu, že se Lűtzow u gotského dvora setkával s pozoruhodnou znalostí této tradice¹⁴⁵.

Výsledek neudietendorfské akce pro nás byl ten, že od r. 1743 u gotského dvora, u konsistoře a ovšem i u měšťanstva gotského dobře a namnoze z dokumentů se znala českobratrská minulost a ideová spojitost „moravských bratří“ s českobratrskou Jednotou. Ale není dost na tom. Připomeneme-li si ony sympatie, jimž se těšili „moravští bratři“ mezi osvícenci kolem vévodkyně a paní Buchwaldové, pak tato znalost českobratrské tradice nabývá ještě hlubšího významu. Kolem Luisy Doroty se dobře vědělo nejen o době rozvoje české reformace, nýbrž i o době útlaků a pronásledování. Vydavatel Komenského Historie Fratrum Buddeus platil v Gotě za theologickou autoritu. A tato emigrační historie českých bratří jistě upevnila ještě více sympatie osvícenců k této tradici. Ujímal-li se již vévoda Fridrich II. pronásledovaných evangelíků ve Slezsku a ve Falci a podporoval-li jeho nástupce Fridrich III. salcburské emigranty na jejich cestě do Berlína (1732), byly tyto sympatie s emigrací tím živější v okolí Luisy Doroty, u níž byly dány jejím požadavkem tolerance a humanity¹⁴⁶. A tak otázka neudietendorfská, třeba sama sebou se skončila nezdarem, přece zanechala v Gotě hluboké stopy pro další dlouhá léta: seznámila Gotu s českobratrskou minulostí a vyvolala zde úctu k této minulosti¹⁴⁷. Český nebo moravský emigrant neplatil od té doby v Gotě za ubohého běžence, jak si přál Cyprian, nýbrž za muže, jenž trpí za své přesvědčení, za člověka naplněného čistou náboženskou ideou, tedy za muže, jenž vyžaduje úcty a lásky. Sympatie s „moravskými bratřimi“ znamenaly zároveň sympatie s „českobratrskou tradicí“. Tak podivuhodným způsobem se na gotském dvoře spojuje nej-

novější duševní proud osvícenský s kusem naší minulosti. Když pak sem po několika málo letech přišel český emigrant Jiří Benda, syn písmáka a emigranta, nepřišel mezi cizí. Byl z těch, jež se Góta naučila ctít a milovat.

Podivuhodné jsou směry duševních proudů a tajemné jsou hlubiny, které ideje, zdánlivě utonulé, vynesou znovu ke světlu a k slunci!
